

SEBASTIAN PILARSKI

Biuro Badań Historycznych IPN

ORCID: 0000-0002-8926-9924

PROCESY POLITYCZNE STANU WOJENNEGO W PERSPEKTYWIE LOKALNEJ. PRZYPADEK WOJEWÓDZTWA KALISKIEGO

WPROWADZENIE

Działania podjęte przez władze PRL w nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r. były zwieńczeniem przygotowań prowadzonych od momentu powstania Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. W zniszczenie wielomilionowego ruchu, będącego emanacją wolnościowych dążeń Polaków, został zaangażowany cały aparat partyjno-państwowy, a więc również w pełni dyspozycyjny wobec PZPR wymiar sprawiedliwości¹. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie orzecznictwa sądów cywilnych i wojskowych, kolegów ds. wykroczeń oraz aktywności prokuratury w skali mikro na przykładzie województwa peryferyjnego, niebędącego w skali ogólnopolskiej ani kluczowym centrum społeczno-politycznym i gospodarczym, ani silnym ośrodkiem opozycji i regionem niezależnego związku zawodowego². Analiza ta – utrudniona z powodu braku pełnych danych statystycznych dotyczących innych województw – prowadzi do interesujących wniosków i stanowi punkt wyjścia do dalszych badań.

¹ Więcej na temat funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości między 13 XII 1981 a 22 VII 1983 r. zob. G. Majchrzak, *Obóz władzy w stanie wojennym* [w:] *Droga do Niepodległości. Solidarność 1980–2005*, Warszawa 2005, s. 125–131. Przebieg stanu wojennego w woj. kaliskim omawiają m.in.: J. Mosiński, *Wojna polsko-jaruzelska w Wielkopolsce. Stan wojenny (1981–1983) na terenie Kalisza, Konina, Leszna, Piły i Poznania*, Kalisz 2006; G. Schlender, *NSZZ „Solidarność” w województwie kaliskim w latach 1980–1990*, Kalisz 2006. W wymienionych publikacjach funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości występuje jako wątek marginalny.

² Utworzone w 1975 r. woj. kaliskie zajmowało 2 proc. powierzchni Polski, a jego stolicę w 1981 r. zamieszkiwało 100 tys. ludzi. Oprócz Kalisza największymi miastami województwa były: Ostrów Wielkopolski (64 tys. mieszkańców), Krotoszyn (24 tys.), Jarocin (21 tys.), Kępno (12 tys.) i Ostrzeszów (11 tys.). Niemal 45 proc. mieszkańców utrzymywało się z pracy w rolnictwie, natomiast w przemyśle zatrudnionych było 27 proc. Pomimo tej dysproporcji woj. kaliskie zajmowało 21. pozycję w skali kraju w rankingu zysków wytwarzanych przez przemysł. Charakterystykę ekonomiczną, społeczną i demograficzną regionu prezentuje: G. Schlender, *NSZZ „Solidarność” w województwie kaliskim...*, s. 11–19.

Region Wielkopolska Południowa NSZZ „Solidarność”, ukształtowany ostatecznie 1 lipca 1981 r. i obejmujący swym zasięgiem niemal całe woj. kaliskie, liczył ponad 150 tys. członków³. Dawało mu to szesnastą pozycję wśród 38 regionów, według stanu z okresu I Krajowego Zjazdu Delegatów związku⁴. Wprowadzenie stanu wojennego nie skutkowało na omawianym obszarze silnym oporem społecznym, co było zgodne z przewidywaniami formułowanymi przez miejscowy Komitet Wojewódzki PZPR i Służbę Bezpieczeństwa w pierwszej dekadzie grudnia. Strajków nie podjęły załogi największych zakładów pracy⁵. W poszczególnych przedsiębiorstwach zaplombowano pomieszczenia zajmowane przez komórki Solidarności. Do protestów doszło jedynie w Fabryce Wyrobów Runowych (FWR) „Runotex” w Kaliszu i Jarocińskich Zakładach Przemysłu Maszynowego Leśnictwa „Jaroma”. Zakończyły się one bez interwencji sił porządkowych – wystarczające okazały się ostrzeżenia i groźby ze strony dyrekcji przedsiębiorstw i przedstawicieli zakładowych instancji partyjnych⁶.

Pomimo słabości społecznej reakcji, między 13 grudnia 1981 r. a formalnym zniesieniem stanu wojennego 22 lipca roku 1983 w Kaliskiem odbyło się stosunkowo dużo procesów politycznych prowadzonych przeciwko działaczom i sympatykom Solidarności. Sprawy prowadzone były przed sądami rejonowymi (SR) w Jarocinie, Kaliszu (był ponadto instancją odwoławczą od orzeczeń tamtejszego kolegium ds. wykroczeń), Kępnie i Ostrowie Wielkopolskim, a ponadto przed Sądem Wojewódzkim (SW) w Kaliszu (rozprawy w I i II instancji) i Sądem Śląskiego Okręgu Wojskowego (ŚOW) we Wrocławiu. Rozpatrywanie spraw przez ostatni z wymienionych sądów było konsekwencją zapisów antydatowanego Dekretu z dnia 12 grudnia 1981 r. o przekazaniu do właściwości sądów wojskowych spraw o niektóre przestępstwa oraz o zmianie ustroju sądów wojskowych i wojskowych jednostek organizacyjnych Prokuratury Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w czasie obowiązywania stanu wojennego⁷, a także samym położeniem woj. kaliskiego na obszarze wspomnianego okręgu wojskowego. Rozprawy toczyły się zarówno w siedzibie Sądu ŚOW, jak i na sesjach wyjazdowych, zorganizowanych w siedzibie SR w Ostrowie Wielkopolskim.

Łącznie wymienione sądy rozstrzygały o winie co najmniej 29 osób (w tym jednej dwukrotnie, w odrębnych procesach), oskarżonych o popełnienie przestępstw politycznych na omawianym terenie w związku z kontynuowaniem działalności związkowej (art. 46 ust. 1 Dekretu z dnia 12 grudnia 1981 r. o stanie wojennym⁸), organizacją i udziałem w strajkach

³ Jedynie ogniwa związku z rejonu Jarocina uznały zwierzchność władz Regionu Wielkopolska z siedzibą w Poznaniu, *ibidem*, s. 93.

⁴ Liczba członków związku w regionie, według danych Komisji Mandatowo-Wyborczej I Krajowego Zjazdu Delegatów, wynosiła 152,3 tys. Podobną liczbę członków miały regiony: częstochowski (157,4 tys.), warmińsko-mazurski (152,3 tys.), zielonogórski (151,2 tys.) i toruński (148,2 tys.).

⁵ Więcej na temat reakcji mieszkańców woj. kaliskiego na wprowadzenie stanu wojennego zob. M. Kozłowski, *Województwo kaliskie w świetle telexów Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1977–1986)*, Kalisz 2004, s. 55–57.

⁶ G. Schlender, *NSZZ „Solidarność” w województwie kaliskim...*, s. 117–118, 147, 185.

⁷ Dekret z dnia 12 grudnia 1981 r. o przekazaniu do właściwości sądów wojskowych spraw o niektóre przestępstwa oraz o zmianie ustroju sądów wojskowych i wojskowych jednostek organizacyjnych Prokuratury Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w czasie obowiązywania stanu wojennego, *Dziennik Ustaw* (dalej: DzU) 1981, nr 29, poz. 157, s. 321–322.

⁸ Dekret z dnia 12 grudnia 1981 r. o stanie wojennym, *DzU* 1981, nr 29, poz. 154, s. 315.

(art. 46 ust. 2 ww. dekretu)⁹, redagowaniem, drukiem i kolportażem materiałów bezdebitowych (art. 48 ust. 2–4 ww. dekretu)¹⁰, udziałem w strajku lub akcji protestacyjnej (art. 50 ust. 1 ww. dekretu)¹¹, rozpowszechnianiem fałszywych wiadomości (art. 270 i 273 kk)¹², „publicznym nawoływaniem do nieposłuszeństwa przeciw obowiązującemu porządkowi prawnemu” (art. 282 kk)¹³, a nawet „nadużywaniem wolności sumienia i wyznania na szkodę interesów PRL” (art. 194 kk)¹⁴.

DZIAŁALNOŚĆ CYWILNEGO WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI NA TERENIE WOJ. KALISKIEGO

Najgłośniejszym procesem politycznym, dotyczącym omawianego obszaru w okresie stanu wojennego, była sprawa prowadzona w związku z ostatnim z wymienionych zarzutów, mająca w opinii środowisk prawnych charakter precedensowy¹⁵. Przed sądem stanął o. Stefan Dzierżek, od roku 1978 rektor Kościoła i Domu Zakonnego oo. Jezuitów w Kaliszu. Zarzucono mu stworzenie w grudniu 1981 r. szopki bożonarodzeniowej¹⁶ zawierającej – zdaniem organów ścigania – symbolikę o charakterze politycznym, tj. elementy odwołujące się do represji stosowanych przez władze wobec Polaków po wprowadzeniu stanu wojennego. Funkcjonariusze Komendy Wojewódzkiej MO w Kaliszu obawiali się zorganizowania na terenie tego miasta manifestacji w geście solidarności z duchownym. Dlatego tamtejszy SR złożył wniosek do Sądu Najwyższego (SN) w Warszawie o rozpatrzenie sprawy przez inny sąd równorzędny „z uwagi na dobro wymiaru sprawiedliwości”¹⁷. Ostatecznie proces odbył się w Łodzi¹⁸. Aby zwiększyć możliwość kontrolowania przez MO i SB ruchu osobowego w okolicy sądu, rozprawy celowo dwukrotnie zaplanowano na sobotę (były jedynymi prowadzonymi w tych dniach). Mimo to do Łodzi przybyło wielu mieszkańców Kalisza i okolic (w tym działacze Solidarności), którym jednak uniemożliwiono wejście na rozprawę, nie wydając im kart wstępu. Bezpieka poinformowała także o przyjeździe niektórych osób ich pracodawców¹⁹. O nieprzychylnym stosunku

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, s. 316.

¹² Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny, DzU 1969, nr 13, poz. 94, s. 144.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, s. 139.

¹⁵ S. Dzierżek, *Gdy odwaga kosztowała*, Kraków 1991, s. 81.

¹⁶ Więcej na temat okoliczności stworzenia szopki prezentowanej od 24 XII 1981 do 6 I 1982 r. w Kolegium oo. Jezuitów w Kaliszu zob. S. Dzierżek, *Gdy odwaga kosztowała...*, s. 36–41; G. Schlender, *NSZZ „Solidarność” Region Wielkopolska Południowa [w:] NSZZ „Solidarność” 1980–1989, t. 4: Polska zachodnia*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 535–536.

¹⁷ Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego w Warszawie (dalej: APWMTJ), Postanowienie SR w Kaliszu w sprawie przekazania do SN w Warszawie wniosku o rozważenie możliwości przekazania sprawy do rozpoznania innemu sądowi równorzędnemu, 27 V 1982 r., b.p.

¹⁸ Rozpatrywano też możliwość przeprowadzenia rozpraw w Przemysłu lub Suwałkach. S. Dzierżek, *Gdy odwaga kosztowała...*, s. 50, 55–61.

¹⁹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi (dalej: AIPN Łd), 0044/10, t. 2, Informacja KW MO w Kaliszu dla I sekretarza KW PZPR w Kaliszu na temat rozprawy przeciwko o. Stefanowi Dzierżkowi przed SR w Łodzi, 13 XII 1982 r., k. 350.

przedstawiciele władzy do oskarżonego świadczyło m.in. żądanie przewodniczącego składu sędziowskiego Sylwestra Olejniczaka, by kapłan przybył do sądu w ubraniu cywilnym, a nie w sutannie. obrońcy złożyli wniosek o zmianę składu orzekającego, został on jednak oddalony²⁰. W swoich wystąpieniach duchowny i jego adwokaci wielokrotnie wskazywali na dążenia komunistycznych władz do marginalizacji znaczenia Kościoła katolickiego i pozbawienia go prawa do zabierania głosu w sprawach dotyczących ogółu społeczeństwa²¹. Sąd odrzucił ich argumentację i skazał o. Dzierżka na rok pozbawienia wolności w zawieszeniu na 3 lata²². Jako okoliczność obciążającą kapłana wskazał wysoką szkodliwość społeczną czynu, skutkującą „potencjalną możliwością nastąpienia zdarzeń godzących w spokój, ład i porządek publiczny” oraz „złą opinię w miejscu wykonywania [...] funkcji” [sic!], pominął natomiast fakt, że szopka została zdemontowana na polecenie skazanego w następstwie decyzji wydanej przez prezydenta Kalisza, który domagał się nadania jej „charakteru religijnego”²³. Wyrok sądu I instancji został podtrzymany przez łódzki SW, który odrzucił wnioski rewizyjne obrońców domagających się uniewinnienia kapłana²⁴.

Większość procesów organizowanych w samym woj. kaliskim nie miała tak spektakularnego przebiegu. Bezpośrednio po 13 grudnia 1981 r. przed SR stawały osoby oskarżone o „kontynuowanie działalności związkowej” i udział w strajkach będących protestem przeciwko decyzji komunistycznych władz o wprowadzeniu stanu wojennego. Należeli do nich członkowie Zarządu Regionu (ZR) Wielkopolski Południowej: Andrzej Węgrzyn i Wojciech Kościelniak, oraz etatowy pracownik ZR, Marek Węgrzyn. 13 grudnia 1981 r. w siedzibie Solidarności opracowali oni m.in. komunikaty o dalszym działaniu zarządu, represjach wobec działaczy oraz zniszczeniu związkowego sprzętu i dokumentacji, jak również odezwy do funkcjonariuszy MO i SB, zawierające wezwania do niestosowania przemocy²⁵. Dla prokuratury okoliczność ta była wystarczającym powodem do wszczęcia śledztwa na podstawie art. 46 ust. 1 dekretu o stanie wojennym²⁶. Po jednej rozprawie sąd w trybie zwykłym skazał Andrzeja Węgrzyna na rok pozbawienia wolności w zawieszeniu

²⁰ S. Dzierżek, *Gdy odwaga kosztowała...*, s. 70, 108.

²¹ AIPN Łd, 0044/10, t. 2, Informacja zastępcy komendanta KW MO ds. SB w Kaliszu ppłk. Jerzego Więckiego dla I sekretarza KW PZPR w Kaliszu i wojewody kaliskiego na temat rozprawy przeciwko o. Stefanowi Dzierżkowi przed SR w Łodzi, 12 I 1983 r., k. 354. Zob. APWMTJ, Przemówienie końcowe oskarżonego o. Stefana Dzierżka przed SR w Łodzi, 8 I 1983 r., b.p.

²² W wyniku decyzji prezydenta Kalisza szopka została zdemontowana 6 I 1982 r. AIPN Łd, 52/73, Wyrok SR w Łodzi, 8 I 1983 r., k. 33–42. Zob. też: P. Zwiernik, *Wielkopolska i ziemia lubuska* [w:] *Stan wojenny w Polsce 1981–1983*, red. A. Dudek, Warszawa 2003, s. 672.

²³ AIPN Łd, 52/73, Wyrok SR w Łodzi, 8 I 1983 r., k. 41; APWMTJ, Spuścizna o. Stefana Dzierżka, 1.1.354.6, Decyzja Prezydenta Miasta Kalisza Andrzeja Spychalskiego, 29 XII 1981 r., b.p.

²⁴ Wyrok SW w Łodzi wraz z uzasadnieniem, 14 V 1983 r. [w:] S. Dzierżek, *Gdy odwaga kosztowała...*, s. 144–150; APWMTJ, Rewizja adwokata Zdzisława Kąkola do Wydziału Karno-Rewizyjnego SW w Łodzi od wyroku SR w Łodzi, 10 III 1983 r., b.p.; *ibidem*, Rewizja adwokata Andrzeja Grabińskiego do Wydziału Karno-Rewizyjnego SW w Łodzi od wyroku SR w Łodzi, 25 II 1983 r., b.p.

²⁵ AIPN Łd, 52/64, Protokół oględzin materiałów przejętych przez SB w siedzibie ZR NSZZ „Solidarność” Wielkopolski Południowej w Kaliszu, 18 XII 1981 r., k. 30–33. Więcej na temat wydarzeń z siedziby ZR zob. J. Mosiński, *Wojna polsko-jaruzelska...*, s. 59–60.

²⁶ AIPN Łd, 52/64, Postanowienie wiceprokuratora PR w Kaliszu Kazimierza Kozaka o wszczęciu śledztwa, 22 XII 1981 r., k. 3–4.

na 2 lata oraz grzywnę w wysokości 10 tys. zł, a Marka Węgrzyna i Kościelniaka na rok więzienia w zawieszeniu na 3 lata i po 15 tys. zł grzywny²⁷. Warta podkreślenia jest postawa sędziego Mariana Dubrewicza, który zgłosił zdanie odrębne. Uznał on, że przebywając od rana w siedzibie zarządu, oskarżeni nie znali zapisów dekretu o stanie wojennym, które wprowadzały sankcje karne za „kontynuowanie działalności związkowej”, a działania swe podjęli w dobrej wierze²⁸. Warto podkreślić, że był to jedyny proces polityczny, w którym Dubrewicz orzekał.

Rewizję od wyroku złożył obrońca Węgrzynów, domagając się ich uniewinnienia²⁹. Jako że ponowne rozpatrzenie sprawy nastąpiło po formalnym zniesieniu stanu wojennego, SR umorzył postępowanie na podstawie zapisów ustawy o amnestii z 21 sierpnia 1983 r.³⁰ Bardziej skomplikowana okazała się sytuacja prawna trzeciego skazanego, przebywającego od 1982 r. na emigracji. Sąd jedynie zawiesił postępowanie wobec niego³¹. Ostatecznie Kościelniak został objęty ustawą o amnestii z 21 lipca 1984 r. dopiero w roku 1986³².

Artykuł 46 ust. 1 dekretu o stanie wojennym Prokuratura Rejonowa (PR) w Kaliszu zastosowała również wobec Piotra Tumiłowicza³³, nauczyciela, a zarazem przewodniczącego koła NSZZ „Solidarność” w Gminnej Szkoly Zbiorczej w Stawiszynie. Wydarzenia z jego udziałem miały zdecydowanie mniejszy rezonans społeczny niż proces przedstawiony powyżej, świadkami ich byli bowiem wyłącznie pracownicy wspomnianej placówki. 14 grudnia 1981 r. oskarżony miał rozprowadzać na jej terenie pisma związkowe, wydane jednak przed wprowadzeniem stanu wojennego³⁴. Ostatnia z wymienionych okoliczności nie uchroniła Tumiłowicza przed karą – został skazany w trybie zwyczajnym na 8 miesięcy pozbawienia wolności w zawieszeniu na 2 lata³⁵. Obrońca zaskarżył wyrok, wskazując na niską szkodliwość społeczną czynu (Tumiłowicz sprzedał dwa egzemplarze pisma, których treść nie odnosiła się w żaden sposób do realiów stanu wojennego) i wnosząc o warunkowe umorzenie postępowania karnego³⁶. SW przychylił się do wniosku, ustalając okres próby na 2 lata³⁷.

²⁷ W przypadku M. Węgrzyna i Kościelniaka karę grzywny sąd uznał za wykonaną ze względu na pobyt skazanych w areszcie. *Ibidem*, Wyrok SR w Kaliszu, 6 IV 1982 r., k. 258–260; *ibidem*, Uzasadnienie wyroku SR w Kaliszu, [6 IV 1982 r.], k. 289–291. Należy dodać, że przeciętne miesięczne wynagrodzenie w 1982 r. wynosiło 11 631 zł, <https://wskazniki.gofin.pl/8,126,1,przecietne-wynagrodzenie-za-lata-od-1950-r-do-2022-r.html> (dostęp 1 III 2024 r.).

²⁸ *Ibidem*, Zdanie odrębne sędziego SR w Kaliszu Mariana Dubrewicza, 24 II 1983 r., k. 294–295.

²⁹ *Ibidem*, Rewizja mecenasa Zdzisława Kąkola do SW w Kaliszu od wyroku SR w Kaliszu, 16 II 1983 r., k. 296–297.

³⁰ *Ibidem*, Postanowienie SR w Kaliszu w przedmiocie zastosowania amnestii, 26 VIII 1983 r., k. 330–331.

³¹ *Ibidem*, Pismo prokuratora PR w Kaliszu Zbigniewa Krysiaka do SR w Kaliszu, 27 III 1985 r., k. 336.

³² *Ibidem*, Postanowienie SR w Kaliszu w przedmiocie zastosowania amnestii, 8 VIII 1986 r., k. 346.

³³ AIPN Łd, 0043/773, Postanowienie wiceprokuratora PR w Kaliszu Kazimierza Kozaka o wszczęciu śledztwa, 19 XII 1981 r., k. 2–3.

³⁴ AIPN Łd, 52/72, Protokół przesłuchania podejrzanego przez wiceprokuratora PR w Kaliszu Kazimierza Kozaka, 20 XII 1981 r., k. 28–31.

³⁵ *Ibidem*, Wyrok SR w Kaliszu, 5 III 1982 r., k. 64–65; *ibidem*, Uzasadnienie wyroku SR w Kaliszu, [5 III 1982 r.], k. 67–68.

³⁶ *Ibidem*, Rewizja mecenasa Zdzisława Kąkola do SW w Kaliszu od wyroku SR w Kaliszu, 25 V 1982 r., k. 71.

³⁷ *Ibidem*, Wyrok SW w Kaliszu wraz z uzasadnieniem, 24 VI 1982 r., k. 87–89.

Interesującym przykładem próby osądzenia działań podejmowanych bezpośrednio po wprowadzeniu stanu wojennego jest proces Henryka Bartczaka, Lecha Berezy i Andrzeja Nogaja, prowadzony w związku ze zorganizowaniem 17 grudnia 1981 r. w Fabryce Wyrobów Ażurowych „Haft” w Kaliszu strajku upamiętniającego rocznicę masakry robotników na Wybrzeżu w roku 1970. Akcja protestacyjna trwała zaledwie trzy minuty, co nie uchroniło jej organizatorów od zagrożenia odpowiedzialnością karną (art. 46 pkt 2 dekretu o stanie wojennym)³⁸. Po czterech rozprawach, w trakcie których przesłuchano 25 świadków, głównie kobiet, kaliski SR uniewinnił oskarżonych³⁹. W uzasadnieniu wyroku wskazał na brak możliwości stwierdzenia, że przerwa w pracy miała charakter strajku i potraktował ją, zgodnie z wyjaśnieniami oskarżonych, jako „uczczenie i przypomnienie wydarzeń grudniowych 1970 r.”⁴⁰ Bezskuteczna okazała się rewizja prokuratorska, skierowana do SW w Kaliszu⁴¹. Co ciekawe, ten ostatni przed wydaniem rozstrzygnięcia skierował do SN wnioski o dokonanie wykładni prawnej w kwestii, czy przerwanie pracy wyczerpywało dyspozycje art. 46 ust. 2⁴² wspomnianego dekretu. SN odmówił udzielenia odpowiedzi, argumentując, iż rozstrzygnięcie, „czy konkretne zachowanie się oskarżonego stanowi przestępstwo”, leży w gestii sądu orzekającego⁴³. Ostatecznie utrzymano w mocy wyrok sądu I instancji⁴⁴.

Jako kontynuację działalności związkowej prokuratura potraktowała również zorganizowanie przez członków Solidarności zbiórki pieniędzy dla rodzin internowanych pracowników FWR „Runotex”⁴⁵. Wyrok w sprawie za czyny popełnione w styczniu 1982 r. zapadł niemal półtora roku później, a więc już po formalnym zawieszeniu stanu wojennego. Wpłynęło to zapewne na postawę sądu orzekającego, który uniewinnił oskarżonych, traktując pomoc finansową dla wielodzietnych rodzin jako działania humanitarne, prowadzone w sposób spontaniczny i niebędące w żadnej mierze wynikiem członkostwa w „zawieszonym związku”⁴⁶. PR zażądała uchylecia wyroku i umorzenia postępowania na podstawie ustawy amnestyjnej z 21 lipca 1983 r.⁴⁷ Działanie to świadczyło o gorliwości i złej woli śledczego, realizacja jego wniosku skutkowałaby bowiem wyłącznie formalnym skazaniem oskarżonych, bez możliwości wykonania kary. W zaistniałej sytuacji SW w Kaliszu utrzymał w mocy wyrok sądu I instancji⁴⁸.

³⁸ AIPN Łd, 52/74, Wniosek naczelnika Wydziału Śledczego KW MO w Kaliszu do Prokuratury Rejonowej w Kaliszu o wszczęcie postępowania w trybie doraźnym, 21 XII 1981 r., k. 20.

³⁹ *Ibidem*, Akt oskarżenia przeciwko Henrykowi Bartczakowi, Lechowi Berezie i Andrzejowi Nogajowi sporządzony przez wiceprokuratora PR w Kaliszu Kazimierza Kozaka, 20 II 1982 r., k. 132–136; *ibidem*, Wyrok SR w Kaliszu, 11 VI 1982 r., k. 261–262.

⁴⁰ *Ibidem*, Uzasadnienie wyroku SR w Kaliszu, 11 VI 1982 r., k. 273–276.

⁴¹ *Ibidem*, Wyrok z uzasadnieniem SW w Kaliszu, 17 II 1983 r., k. 313–317.

⁴² *Ibidem*, Postanowienie SW w Kaliszu, 16 XI 1982 r., k. 296–297.

⁴³ *Ibidem*, Postanowienie SN w Warszawie, 19 I 1983 r., k. 302.

⁴⁴ *Ibidem*, Wyrok SW w Kaliszu wraz z uzasadnieniem, 17 II 1983 r., k. 313–316.

⁴⁵ AIPN Łd, 52/71, Akt oskarżenia przeciwko Krystynie Buchnajzer, Genowefie Gorzkiewicz i Janowi Stanisławskiemu sporządzony przez wiceprokuratora PR w Kaliszu Kazimierza Kozaka, 30 VI 1982 r., k. 156–159.

⁴⁶ *Ibidem*, Wyrok SR w Kaliszu, 16 V 1983 r., k. 254–255; *ibidem*, Uzasadnienie wyroku SR w Kaliszu, [16 V 1983 r.], k. 261–262.

⁴⁷ *Ibidem*, Rewizja zastępcy prokuratora PR w Kaliszu Kazimierza Kozaka od wyroku SR w Kaliszu, 22 IX 1983 r., k. 264–266.

⁴⁸ *Ibidem*, Wyrok SW w Kaliszu wraz z uzasadnieniem, 27 X 1983 r., k. 288–291.

Procesy dotyczyły czynów popełnionych nie tylko bezpośrednio po wprowadzeniu stanu wojennego, lecz także w kolejnych miesiącach jego obowiązywania. Podstawy prawne pozostawały niezmienione, jednak można dostrzec dalszą, korzystną dla pod sądnych, zmianę sposobu orzekania. Na podstawie art. 46 ust. 1 dekretu o stanie wojennym PR w Kaliszu oskarżyła Wiesława Chossę, byłego wiceprzewodniczącego koła nr 3 w Wielkopolskich Zakładach Elektronicznych „Telkom-Teletra” w Poznaniu, który rozkleił w Kaliszu ulotki o treści: „Nowym związkom – nie, nie, nie”⁴⁹. SR odstąpił od rozpatrzenia sprawy w trybie doraźnym i uniewinnił oskarżonego⁵⁰. W uzasadnieniu argumentował, że po wprowadzeniu ustawy o związkach zawodowych z 8 października 1982 r. – unieważniającej rejestrację NSZZ „Solidarność” z roku 1980 – oskarżony nie mógł dzień później „dokonać przestępstwa, będąc członkiem zawieszzonego związku”⁵¹. Wykładnię tę podważyła prokuratura, stwierdzając, iż ustawa weszła w życie dopiero z dniem jej formalnego ogłoszenia, tj. 11 października. SW, pomimo stwierdzenia, że uzasadnienie uniewinnienia było błędne, utrzymał w mocy wyrok sądu niższej instancji. Przyjął bowiem, że działalność Chossy nie wynikała z „wcześniejszych ustaleń organu związkowego”, którego istnienie regulował statut, lecz wyłącznie z osobistej inicjatywy podsądnego⁵². Nie ulega wątpliwości, że interpretacja zastosowana w tym przypadku przez sędziów w obu instancjach była dla oskarżonego bardzo korzystna i świadczyła o głębokim przywiązaniu orzekających do analizy stanu faktycznego.

Jak wspomniano powyżej, wymiar sprawiedliwości wykorzystywał do karania za działania o charakterze politycznym także zapisy kodeksu karnego. Jako działanie „nawołujące do wystąpienia przeciwko obowiązującemu porządkowi prawnemu”, tj. naruszenie art. 282 kk, prokuratura zakwalifikowała wykonanie popularnego w latach osiemdziesiątych XX w. napisu: „Uwolnić Lecha, uwięzić Wojciecha”⁵³. Co więcej, postępowanie miało być prowadzone w trybie doraźnym ze względu na istotne narażenie interesu bezpieczeństwa państwa⁵⁴. Ostatecznie Wojciech Wanat i Stanisław Ciupek zostali skazani w trybie zwyczajnym na 1 rok pozbawienia wolności w zawieszeniu na 2 lata oraz kary grzywny w wysokości odpowiednio 31 tys. i 62 tys. zł, przy czym na ich poczet zaliczono pobyt w areszcie⁵⁵. Wkrótce sąd odstąpił od stosowania amnestii wobec skazanych na podstawie ustawy z 21 lipca 1983 r., termin warunkowego

⁴⁹ AIPN Łd, 52/65, Protokół przesłuchania Wiesława Chossy, 10 X 1982 r., k. 72–74.

⁵⁰ *Ibidem*, Akt oskarżenia PR w Kaliszu przeciwko Wiesławowi Chossie, 28 X 1982 r., k. 131–134; *ibidem*, Wyrok SR w Kaliszu, 17 XI 1982 r., k. 169–170.

⁵¹ *Ibidem*, Uzasadnienie wyroku SR w Kaliszu, [17 XI 1982 r.], k. 173–174.

⁵² *Ibidem*, Wyrok SW w Kaliszu, 28 I 1983 r., k. 192; *ibidem*, Wyrok z uzasadnieniem SW w Kaliszu, 28 I 1983 r., k. 208–209.

⁵³ AIPN Łd, 188/2, Postanowienie wiceprokuratora PR w Kaliszu Kazimierza Kozaka o wszczęciu śledztwa, 10 V 1982 r., k. 25–26.

⁵⁴ *Ibidem*, Postanowienie wiceprokuratora PR w Kaliszu Kazimierza Kozaka o prowadzeniu postępowania w trybie doraźnym, 10 V 1982 r., k. 33. Po dwóch tygodniach prokuratura zrezygnowała z prowadzenia śledztwa w trybie doraźnym ze względu na stwierdzenie przez specjalistów stopnia upośledzenia u jednego z oskarżonych. *Ibidem*, Postanowienie wiceprokuratora PR w Kaliszu Kazimierza Kozaka o uchyleniu postanowienia o prowadzeniu postępowania w trybie doraźnym, 24 V 1982 r., k. 135–136.

⁵⁵ *Ibidem*, Wyrok SR w Kaliszu, 15 III 1983 r., k. 433–434.

zawieszenia kar upływał bowiem wcześniej niż przewidziany we wspomnianym akcie prawnym (31 grudnia 1985 r.)⁵⁶.

Ogłoszenie amnestii w związku ze zniesieniem stanu wojennego uchroniło przed skazaniem Adama Marcinkowskiego. Prokuratura zarzuciła mu – na podstawie art. 273 §1 kk – rozpowszechnianie „fałszywych wiadomości mogących wyrządzić poważną szkodę dla interesów PRL”. W ten sposób oskarżyciel zinterpretował odczytywanie na głos na placu budowy „Magazynu Polski Walczącej”, wydawanego przez Tymczasowy Komitet Koordynacyjny NSZZ „Solidarność” Regionu Wielkopolska Południowa⁵⁷. Marcinkowski już wcześniej interesowała się SB i organy ścigania, m.in. w związku z kolportowaniem wydawnictw związkowych⁵⁸. Akt oskarżenia trafił do sądu, ten jednak umorzył sprawę, powołując się na wspomnianą wyżej ustawę amnestijną⁵⁹.

Sprawy o charakterze politycznym rozpatrywały również sądy rejonowe mające siedzibę poza stolicą województwa. W Jarocinie odbył się proces Jerzego Walczaka i Leszka Dąbrowskiego, którym zarzucono naruszenie odpowiednio art. 46 ust. 1 i art. 46 ust. 2 dekretu o stanie wojennym⁶⁰. Pierwszy z oskarżonych, jako przewodniczący Komisji Zakładowej (KZ) NSZZ „Solidarność” w Jarocińskich Zakładach Przemysłu Maszynowego Leśnictwa „Jaroma”, 14 grudnia 1981 r. zwołał zebranie członków związku, na którym przedstawił stanowisko Komisji Krajowej w sprawie konieczności przeprowadzenia strajku w obronie Solidarności i jej członków w przypadku wprowadzenia stanu wyjątkowego. Sąd uznał działaczy za winnych zarzucanych im czynów, jednak w odniesieniu do Walczaka zdecydował o niewymierzeniu kary, stosując art. 46 ust. 7 dekretu o stanie wojennym, dopuszczający takie działanie „wobec sprawcy przestępstwa określonego w [art. 46] ust. 1 i 2, który dobrowolnie odstąpił od udziału w działalności, strajku lub akcji protestacyjnej i starał się nakłonić do tego pozostałych uczestników tej działalności, strajku lub akcji”. Natomiast Dąbrowski został skazany na podstawie art. 46 ust. 1 (nastąpiła zatem zmiana kwalifikacji czynu) na 1,5 roku pozbawienia wolności w zawieszeniu na 4 lata i 20 tys. zł grzywny, uznano bowiem, choć brakowało na to dowodów, że wzywał do udziału w strajku i publicznie wyrażał niezadowolenie z powodu braku gotowości członków Solidarności do obrony związku⁶¹. Odpowiedzią była rewizja od wyroku, w której prokurator zażądał 1,5 roku bezwzględnie pozbawienia wolności dla

⁵⁶ *Ibidem*, Protokół posiedzenia SR w Kaliszu, 23 XI 1983 r., k. 447–448.

⁵⁷ AIPN Łd, 188/1, Postanowienie podprokurator PR w Kaliszu Barbary Kubik-Serowik o przedstawieniu zarzutów, 20 V 1983 r., k. 61–62.

⁵⁸ Marcinkowski został wcześniej ukarany grzywną przez kolegium w Goszczanowie (woj. sieradzkie) za organizowanie zbiórki pieniędzy dla internowanego działacza NSZZ „Solidarność”. Orzeczenie podtrzymało kolegium II instancji, *ibidem*, Orzeczenie Kolegium ds. Wykroczeń przy Naczelniku Gminy w Goszczanowie wraz z uzasadnieniem, 23 II 1982 r., k. 99–100; *ibidem*, Orzeczenie kolegium II instancji (wojewódzkiego) w Sieradzu wraz z uzasadnieniem, 29 III 1982 r., k. 97–98.

⁵⁹ *Ibidem*, Postanowienie SR w Kaliszu o umorzeniu postępowania karnego, 8 VIII 1983 r., k. 133.

⁶⁰ AIPN Łd, 423/1, t. 1, Akt oskarżenia wobec Jerzego Walczaka i Leszka Dąbrowskiego sporządzony przez wiceprokuratora PR w Jarocinie Janusza Roszewskiego, 23 I 1982 r., k. 124–127. W końcu lat osiemdziesiątych Roszewski był sędzią, a następnie prezesem SR w Jarocinie, AIPN Łd, 537/123 373, Akta paszportowe Janusza Roszewskiego.

⁶¹ AIPN Łd, 423/1, t. 1, Wyrok SR w Jarocinie wraz z uzasadnieniem, 22 II 1982 r., k. 225–229.

Walczaka i dwukrotnie dłuższej kary dla Dąbrowskiego⁶². Kaliski SW ocenił uzasadnienie postanowienia sądu I instancji jako niewystarczające w zakresie przedstawienia toku rozumowania składu orzekającego przy analizie winy oskarżonych i zwrócił sprawę do SR w Jarocinie w celu ponownego rozpatrzenia⁶³, ten zaś uznał wprawdzie, że obaj są winni, lecz jednocześnie nie wymierzył kary⁶⁴. Należy podkreślić, że był to jedyny na terenie woj. kaliskiego przypadek odstąpienia od orzeczonej kary. Wpływ na decyzję w odniesieniu do Walczaka bez wątplenia miały pozytywne opinie kierowane m.in. przez zakładową instancję PZPR do prokuratury i sądu. Podkreślano w nich brak jego zgody na przystąpienie do ogólnopolskiego strajku ostrzegawczego organizowanego 27 października 1981 r.⁶⁵ Ponowna rewizja prokuratorska okazała się bezskuteczna, gdyż SW utrzymał w mocy wyrok sądu I instancji, zmieniając jedynie podstawę prawną w odniesieniu do Dąbrowskiego na art. 46 ust. 7 dekretu o stanie wojennym⁶⁶.

Mniej złożony przebieg miał proces Kazimierza Obsadnego i Romana Pawłowskiego, prowadzony przed SR w Kępnie. Oskarżeni usiłowali 1 maja 1982 r. w Ostrzeszowie włączyć się do pochodu z transparentem: „Wznović działalność NSZZ »Solidarność«”⁶⁷. Na podstawie zapisów art. 46 ust. 1 i 2 dekretu o stanie wojennym, prokurator wszczął śledztwo, traktując ich czyn jako prowadzenie akcji protestacyjnej przeciw zawieszeniu związku⁶⁸. Obaj działacze (przed 13 grudnia 1981 r. byli przewodniczącymi KZ w swych zakładach pracy, Obsadny zaś dodatkowo był przewodniczącym ostrzeszowskiej Międzyzakładowej Komisji Porozumiewawczej) wyjaśniali, że przygotowanie transparentu – wobec braku dostępu do środków masowego przekazu – było wyłącznie formą udziału w prowadzonej wówczas dyskusji na temat przyszłości ruchu związkowego, a nie sprzeciwem wobec zawieszenia NSZZ „Solidarność”⁶⁹. Sąd, choć nie ocenił czynu jako kontynuacji działalności związkowej, lecz jedynie jako organizowanie akcji protestacyjnej (art. 46 ust. 2), orzekł karę 1 roku (Obsadny) oraz 8 miesięcy (Pawłowski) pozbawienia wolności, w obu przypadkach w zawieszeniu na 2 lata⁷⁰. Wskutek rewizji obrony, doma-

⁶² *Ibidem*, Rewizja wiceprokuratora PR w Jarocinie Janusza Roszewskiego od wyroku SR w Jarocinie, 2 IV 1982 r., k. 247–249.

⁶³ *Ibidem*, Wyrok SW w Kaliszu wraz z uzasadnieniem, 18 V 1982 r., k. 275–280.

⁶⁴ Wobec Walczaka sąd ponownie zastosował art. 46 ust. 7 dekretu o stanie wojennym, natomiast wobec Dąbrowskiego – art. 15 kk („Nie podlega karze za przygotowanie, kto dobrowolnie od niego odstąpił, w szczególności niszcząc przygotowane środki lub zapobiegając skorzystaniu z nich w przyszłości”), *ibidem*, Wyrok SR w Jarocinie, 3 XI 1982 r., k. 340; *ibidem*, Uzasadnienie wyroku SR w Jarocinie, [3 XI 1982 r.], k. 349–353.

⁶⁵ *Ibidem*, Wniosek I sekretarza Komitetu Zakładowego PZPR Kazimierza Olszewskiego do PR w Jarocinie, 23 XII 1981 r., k. 81; *ibidem*, Opinia kierownika Zakładu Przygotowania Kadr JZPML „Jaroma” w Jarocinie Kazimierza Olszewskiego na temat Jerzego Walczaka, 17 V 1982 r., k. 274.

⁶⁶ *Ibidem*, Rewizja wiceprokuratora PR w Jarocinie Janusza Roszewskiego od wyroku SR w Jarocinie, 14 II 1982 r., k. 247–249; *ibidem*, t. 2, Wyrok SW w Kaliszu wraz z uzasadnieniem, 10 III 1983 r., k. 31–35.

⁶⁷ Więcej na temat inwigilacji Obsadnego przez SB zob. G. Schlender, *NSZZ „Solidarność” Region Wielkopolska Południowa...*, s. 525.

⁶⁸ AIPN Łd, 41/1, Wniosek wiceprokuratora PR w Ostrowie Wielkopolskim Zbigniewa Szymoniaka o wszczęcie śledztwa, 4 V 1982 r., k. 24.

⁶⁹ *Ibidem*, Akt oskarżenia przeciwko Kazimierzowi Obsadnemu i Romanowi Pawłowskiemu sporządzony przez wiceprokuratora PR w Ostrowie Wielkopolskim Zbigniewa Szymoniaka, 30 VII 1982 r., k. 50–51.

⁷⁰ *Ibidem*, Wyrok SR w Kępnie, 2 II 1983 r., k. 84; *ibidem*, Uzasadnienie wyroku SR w Kępnie, [2 II 1983 r.], k. 87–88.

gającej się uniewinnienia skazanych, SW obniżył wymiar kar w przypadku pierwszego z nich do 10 miesięcy, drugiego zaś – do 7, z utrzymaniem zawieszenia na 2 lata⁷¹. Kilka tygodni później sąd odstąpił od zastosowania wobec nich zapisów amnestii z 1983 r., ponieważ termin warunkowego zawieszenia kar upływał wcześniej niż przewidziany w przywołanej ustawie⁷².

Podobną motywacją, jak skazani przez SR w Jarocinie, kierował się Czesław Guździół, były przewodniczący KZ w Fabryce Maszyn i Urządzeń Przemysłu Spożywczego „Spomasz” w Pleszewie. W maju 1982 r. opracował on petycję do przewodniczącego WRON Wojciecha Jaruzelskiego z żądaniem zniesienia stanu wojennego, uwolnienia działaczy Solidarności oraz zawieszenia dyskusji na temat przyszłości ruchu związkowego do momentu przywrócenia jej statutowej działalności⁷³. PR w Ostrowie Wielkopolskim postawiła mu zarzut z art. 46 ust. 1 dekretu o stanie wojennym⁷⁴. W czerwcu 1982 r. tamtejszy sąd skazał go na 10 miesięcy pozbawienia wolności w zawieszeniu na 2 lata, jednak w wyniku rewizji obrony 9 czerwca 1983 r. związkowiec został uniewinniony przez SW w Kaliszu. Internowanie, a następnie śledztwo i proces przyczyniły się jednak do rozwoju choroby Guździola, który zmarł trzy miesiące później. W mowie pożegnalnej wygłoszonej podczas uroczystości pogrzebowych wprost oskarżono SB o przyczynienie się do jego zgonu⁷⁵.

Interesująco wyglądała sytuacja w przypadku spraw prowadzonych w I instancji przez SW w Kaliszu. Większość z nich dotyczyła wydarzeń rozgrywających się bezpośrednio po 13 grudnia 1981 r. Jedyny prawomocny wyrok bezwzględnie pozbawienia wolności w sprawach o charakterze politycznym, prowadzonych w woj. kaliskim w okresie stanu wojennego, został wydany w sprawie Henryka Wysockiego, sekretarza wierszowskiej Międzyzakładowej Komisji Porozumiewawczej NSZZ „Solidarność”, który 14 grudnia 1981 r. sporządził na kartce formatu A4 napis informujący o zniszczeniu gabloty związku przez funkcjonariuszy MO. Na podstawie art. 46 ust. 1 dekretu o stanie wojennym sąd skazał go w trybie zwyczajnym na 10 miesięcy pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem na 3 lata oraz 10 tys. zł grzywny⁷⁶. Na wniosek prokuratury SN odwiślał karę więzienia i orzekł 1,5 roku pozbawienia wolności, darując przy tym grzywnę⁷⁷. Wysocki nie poszedł jednak za kraty z powodu wniosku adwokata o zawieszenie wykonania kary ze względu na stan zdrowia jego klienta⁷⁸. Warto przypomnieć, że skazani mieli możliwość

⁷¹ *Ibidem*, Wyrok SW w Kaliszu wraz z uzasadnieniem, 23 V 1983 r., k. 117–119.

⁷² *Ibidem*, Protokół posiedzenia SR w Kępnie, 17 VIII 1983 r., k. 122.

⁷³ AIPN Łd, 0043/782, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału V KW MO w Kaliszu do naczelnika Wydziału Śledczego KW MO w Kaliszu, 2 VI 1982 r., k. 2. W zasobie archiwalnym IPN nie zachowały się akta sądowe dotyczące sprawy Guździola.

⁷⁴ *Ibidem*, Szyfrogram naczelnika Wydziału Śledczego KW MO w Kaliszu do Wydziału Inspekcji Biura Śledczego MSW w Warszawie, 24 VI 1982 r., k. 7.

⁷⁵ G. Schlender, *NSZZ „Solidarność” w województwie kaliskim...*, s. 251.

⁷⁶ AIPN Łd, 52/17, t. 1, Wyrok SW w Kaliszu, 5 I 1982 r., k. 44; *ibidem*, Odpis uzasadnienia wyroku SW w Kaliszu, [5 I 1982 r.], k. 53–54.

⁷⁷ *Ibidem*, Rewizja PR w Kępnie do IK SN w Warszawie od wyroku SW w Kaliszu, 19 I 1982 r., k. 59–60; *ibidem*, Wyrok SN w Warszawie wraz z uzasadnieniem, 6 III 1982 r., k. 70–71, 87–88.

⁷⁸ Wysocki miał odbywać karę w Areszcie Śledczym w Ostrowie Wielkopolskim, jednak jej odbycie zostało odroczone do 16 X 1982 r., a następnie do 16 IV 1983 r., *ibidem*, Odpis postanowienia SW w Kaliszu w przedmiocie

ubiegania się o prawo łaski stosowane przez Radę Państwa. W przypadku woj. kaliskiego taka procedura była konieczna właśnie w omawianym przypadku. „Kolektywny prezydent” skorzystał ze swych prerogatyw, zawieszając resztę kary na 3 lata⁷⁹.

Przed sądem stanęła także Teresa Szymańska, również oskarżona na podstawie art. 46 ust. 1. Przejawem „kontynuowania działalności związkowej” miało być zniszczenie 14 grudnia 1981 r. dokumentacji komisji zakładowej Solidarności w Wytwórczo-Usługowej Spółdzielni Pracy „Nakładnik” w Kaliszu⁸⁰. Po dwudniowym śledztwie i jednej rozprawie została skazana w trybie zwykłym na 1 rok pozbawienia wolności w zawieszeniu na 3 lata oraz 10 tys. zł grzywny⁸¹.

Na uwagę zasługuje przebieg procesu Andrzeja Gajewskiego, sądownego za zorganizowanie 14 grudnia 1981 r. półgodzinnego strajku w FWR „Runotex” i próbę zorganizowania kolejnego protestu⁸². Doszło wówczas do rzadko praktykowanej zmiany przez przewodniczącego składu orzekającego kwalifikacji zarzucanego czynu z art. 46 ust. 2 dekretu o stanie wojennym na art. 50 ust. 1 tego aktu prawnego. Dodatkowo sąd – wbrew wnioskowi prokuratury – odstąpił od trybu doraźnego⁸³. Pozwoliło to na wydanie zaskakująco niskiego wyroku pozbawienia wolności, tj. zaledwie trzech tygodni aresztu za udział w strajku (a nie jego organizację), który „miał charakter fragmentaryczny na skutek przerwania pracy tylko przez niektórych pracowników na niektórych oddziałach”⁸⁴. Po ogłoszeniu wyroku wiceprezes SW Tadeusz Czemplik został wezwany do Ministerstwa Sprawiedliwości, jednak po przeanalizowaniu akt sprawy nie znaleziono podstaw do wyciągnięcia wobec niego konsekwencji służbowych⁸⁵. Gdy SN nakazał ponowne rozpatrzenie sprawy⁸⁶, SW – na podstawie art. 18 §1 kk („Odpowiada za podżeganie, kto chcąc, aby inna osoba dokonała czynu zabronionego, nakłania ją do tego”), w związku z art. 46 ust. 2 dekretu o stanie wojennym – skazał Gajewskiego na 6 miesięcy pozbawienia wolności w zawieszeniu na 3 lata, nie znajdując dowodów na udział w strajku, a następnie oddalając rewizje obrońcy i prokuratora⁸⁷.

Ostatni z procesów politycznych prowadzonych w I instancji przez kaliski SW dotyczył wspomnianego już w niniejszym artykule Marka Węgrzyna. Tym razem stanął on przed

odroczenia wykonania kary, 15 IV 1982 r., k. 98; *ibidem*, Odpis postanowienia SW w Kaliszu w przedmiocie odroczenia wykonania kary, 8 XI 1982 r., k. 111.

⁷⁹ *Ibidem*, Wyciąg z uchwały Rady Państwa dotyczącej zastosowania prawa łaski, 12 V 1983 r., k. 124.

⁸⁰ AIPN Łd, 52/18, Postanowienie wiceprokuratora PR w Kaliszu Kazimierza Kozaka o prowadzeniu dochodzenia w trybie doraźnym, 9 II 1982 r., k. 68.

⁸¹ *Ibidem*, Wyrok SW w Kaliszu, 1 III 1982 r., k. 143–144; *ibidem*, Uzasadnienie wyroku SW w Kaliszu, [1 III 1982 r.], k. 155–157.

⁸² J. Mosiński, *Wojna polsko-jaruzelska...*, s. 77–78.

⁸³ AIPN Łd, 0043/786, Postanowienie wiceprokuratora PR w Kaliszu Kazimierza Kozaka o wszczęciu śledztwa, 19 XII 1981 r., k. 3.

⁸⁴ AIPN Łd, 52/19, Wyrok SW w Kaliszu, 6 I 1982 r., k. 146–147; *ibidem*, Uzasadnienie wyroku SW w Kaliszu, [6 I 1982 r.], k. 155–158.

⁸⁵ S. Dzierżek, *Gdy odwaga kosztowała...*, s. 60–61.

⁸⁶ AIPN Łd, 52/19, Rewizja zastępcy prokuratora PR w Kaliszu Zbigniewa Krysiaka od wyroku SW w Kaliszu, 18 I 1982 r., k. 166–169; *ibidem*, Wyrok IK SN w Warszawie wraz z uzasadnieniem, 6 III 1982 r., k. 178–187.

⁸⁷ *Ibidem*, Wyrok SW w Kaliszu, 21 VI 1982 r., k. 283–284; *ibidem*, Uzasadnienie wyroku SW w Kaliszu, [21 VI 1982 r.], k. 298–301; *ibidem*, Postanowienie SW w Kaliszu w sprawie oddalenia wniosków o rewizję, 28 VII 1982 r., k. 312.

sądem za sporządzenie, podczas pobytu w areszcie w Ostrowie Wielkopolskim (w związku ze sprawą prowadzoną przez SR w Kaliszu), grypsu do Kościelnika z rozważaniami na temat możliwości oporu po wprowadzeniu stanu wojennego⁸⁸. Prokuratura „tradycyjnie” wszczęła postępowanie w trybie doraźnym. Węgrzyn został jednak skazany w trybie zwykłym z art. 46 ust. 1 dekretu o stanie wojennym na 6 miesięcy pozbawienia wolności, z zaliczeniem na poczet kary części pobytu w ostrowskim areszcie, tj. okresu od ponownego zatrzymania w związku z opisywaną w tym miejscu sprawą⁸⁹. Wyrok ten za niewspółmiernie niski w stosunku do popełnionego czynu uznał prokurator, który w rewizji żądał 3 lat pozbawienia wolności⁹⁰. SN przekazał sprawę do ponownego rozpatrzenia⁹¹. Tym razem SW uniewinnił Węgrzyna, uznając – zgodnie z treścią rewizji złożonej uprzednio do SN przez obronę – iż zarzucany mu czyn nie wyszedł „poza stadium usiłowania bez jednakże wymaganej bezpośredniości”⁹². Prokurator raz jeszcze złożył rewizję, która skutkowałą ponownym rozpatrzeniem sprawy, gdyż w ocenie SN sąd I instancji dopuścił się uchybień procesowych w zakresie zbierania materiału dowodowego, tj. rozbieżności między treścią zeznań składanych przez świadków w toku śledztwa i tym, co mówili podczas rozprawy⁹³. Upór prokuratury znowu okazał się bezskuteczny, gdyż SW ostatecznie umorzył postępowanie ze względu na popełnienie przestępstwa w okresie stanu wojennego, tj. objęcia czynu zapisami ustawy amnestyjnej z 21 lipca 1983 r.⁹⁴

WOJSKOWY WYMIAR SPRAWIEDLIWOŚCI WOBEC PRZEJAWÓW OPORU SPOŁECZNEGO NA TERENIE WOJ. KALISKIEGO

Skutecznym narzędziem represjonowania działaczy i sympatyków Solidarności były prokuratury i sądy wojskowe. Jako „rozpowszechnianie fałszywych wiadomości” mogących wywołać „niepokój publiczny” (art. 48 ust. 2–3 dekretu o stanie wojennym) zostało zakwalifikowanie przez wrocławską Wojskową Prokuraturę Garnizonową (WPG) zapisywanie w kwietniu 1982 r. przez internowanego Andrzeja Bussego (przewodniczącego KZ w Zakładzie Energetycznym w Zielonej Górze) tekstów piosenek, z którymi mieli możliwość zapoznać się inni osadzeni⁹⁵. Podstawą do wszczęcia dochodzenia była skarga złożona

⁸⁸ AIPN Łd, 52/20, Odpis tekstu sporządzonego przez oskarżonego Marka Węgrzyna, [19 II 1982 r.], k. 10–11.

⁸⁹ *Ibidem*, Postanowienie wiceprokuratora PR w Kaliszu o prowadzeniu postępowania w trybie doraźnym, 6 IV 1982 r., k. 51; AIPN, 754/187, Wyrok SW w Kaliszu wraz z uzasadnieniem, 8 V 1982 r., k. 8–15.

⁹⁰ *Ibidem*, Rewizja zastępcy prokuratora PR w Kaliszu Zbigniewa Krysiaka od wyroku SW w Kaliszu, 14 VIII 1982 r., k. 2–4.

⁹¹ AIPN Łd, 52/20, Wyrok IK SN w Warszawie wraz z uzasadnieniem, 20 X 1982 r., k. 235–239.

⁹² AIPN, 754/187, Rewizja adwokata Zdzisława Kąkola do SN w Warszawie od wyroku SW w Kaliszu, 20 VIII 1982 r., k. 5–7; AIPN Łd, 52/20, Wyrok SW w Kaliszu, 18 III 1983 r., k. 269–270; *ibidem*, Uzasadnienie wyroku SW w Kaliszu, [18 III 1983 r.], k. 273–275.

⁹³ *Ibidem*, Rewizja zastępcy prokuratora PR w Kaliszu Zbigniewa Krysiaka od wyroku SW w Kaliszu, 20 VIII 1983 r., k. 279–281; *ibidem*, Wyrok IK SN w Warszawie wraz z uzasadnieniem, 26 VII 1983 r., k. 292–297.

⁹⁴ *Ibidem*, Postanowienie SW w Kaliszu w przedmiocie zastosowania amnestii, 8 XI 1983 r., k. 302–304.

⁹⁵ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział we Wrocławiu (dalej: AIPN Wr), 35/184, Postanowienie podprokuratora Wojskowej Prokuratury Garnizonowej (dalej: WPG) we Wrocławiu ppor. Mariana Olejarnika o przedstawieniu zarzutów, 28 IV 1982 r., k. 4.

do WPG przez komendanta Ośrodka Odosobnienia w Ostrowie Wielkopolskim, który chóralnie śpiewy „piosenek o treściach szkalujących władzę PRL i państwa sojusznicze” na placu spacerowym potraktował jako zakłócanie spokoju⁹⁶. Świadcami wydarzeń mieli być nie tylko internowani i aresztanci, lecz także kilkudziesięciu przechodniów znajdujących się poza murami aresztu. Ze względu na to, że czyn uznano za szczególnie niebezpieczny, śledztwo prowadzono w trybie doraźnym, a wobec Bussego wydano nakaz tymczasowego aresztowania⁹⁷. Oskarżyciel żądał kary pozbawienia wolności na 4 lata i praw publicznych na 3 lata. Sąd ŚOW we Wrocławiu – rozpatrując sprawę w trybie doraźnym na sesjach wyjazdowych w SR w Ostrowie Wielkopolskim – umorzył postępowanie, uznając, że intencją oskarżonego nie było wywołanie niepokoju publicznego, działał on bowiem na terenie aresztu śledczego, który nie był miejscem publicznym. Ponadto jako niewiarygodne potraktował zeznania funkcjonariusza Straży Więziennej, który stwierdził, że śpiew wywołał aplauz osób znajdujących się na pobliskim przystanku autobusowym⁹⁸. Naczelna Prokuratura Wojskowa zrezygnowała z wniesienia rewizji nadzwyczajnej, uznając, że brak było dowodów pozwalających na skazanie Bussego, i wskazując na bierność funkcjonariuszy nadzorujących spacer internowanych wobec ich zachowania⁹⁹.

Podobną kwalifikację prawną (art. 48 ust. 3 dekretu o stanie wojennym) wrocławska WPG zastosowała wobec Edwarda Grzeźlińskiego, Mirosławy Mencil i Wojciecha Przybylskiego, którym zarzucono druk na terenie Kalisza ulotek krytykujących ustawę z 8 października 1982 r. o związkach zawodowych oraz oddających hołd ofiarom i prześladowanym w czasie stanu wojennego¹⁰⁰. Sąd ŚOW odstąpił od trybu doraźnego, uznając, że stopień szkodliwości popełnionego czynu nie był „szczególnie wysoki”. Grzeźliński i Mencil zostali skazani na 2 lata, Przybylski zaś na 1,5 roku – wszyscy w zawieszeniu na 3 lata. W uzasadnieniu wyroku sąd wskazał, że względnie łagodne potraktowanie oskarżonych było nie tylko rezultatem wyrażonej przez nich skruchy, lecz także skutkiem „procesu normalizacji życia społecznego w kraju”¹⁰¹.

Artykuł 48 ust. 2–4 dekretu o stanie wojennym zastosowano wobec Mieczysława Roszki, przewodniczącego KZ w Zakładach Automatyki Przemysłowej „Mera” w Ostrowie Wielkopolskim¹⁰². W październiku 1982 r. oskarżony drukował w tym mieście ulotki

⁹⁶ AIPN Wr, 101/6511, Notatka komendanta Ośrodka Internowania w Ostrowie Wielkopolskim mjr. Ryszarda Bartczaka dla WPG we Wrocławiu, 22 IV 1982 r., k. 2–4.

⁹⁷ AIPN Wr, 35/184, Postanowienie podprokuratora WPG we Wrocławiu ppor. Włodzimierza Przysłupskiego o wszczęciu śledztwa w trybie doraźnym, 26 IV 1982 r., k. 3; *ibidem*, Postanowienie podprokuratora WPG we Wrocławiu ppor. Mariana Olejarnika o tymczasowym aresztowaniu, 28 IV 1982 r., k. 5.

⁹⁸ *Ibidem*, Karta udziału w postępowaniu sądowym przed Sądem Śląskiego Okręgu Wojskowego (dalej: ŚOW) we Wrocławiu, b.d., k. 26; *ibidem*, Wyrok Sądu ŚOW we Wrocławiu wydany podczas sesji wyjazdowej w Ostrowie Wielkopolskim, 14 VI 1982 r., k. 30–38.

⁹⁹ *Ibidem*, Pismo prokuratora Naczelnej Prokuratury Wojskowej do Wojskowego Prokuratora Garnizonowego we Wrocławiu, 26 XI 1982 r., k. 45.

¹⁰⁰ AIPN Wr, 35/273, Postanowienie podprokuratora WPG we Wrocławiu ppor. Włodzimierza Przysłupskiego o wszczęciu śledztwa w trybie doraźnym, 5 XI 1982 r., k. 2; AIPN Wr, 101/887, Ulotka „Związkowcy Regionu Wielkop[olska] Południowa”, 5 XI 1982 r., k. 8; *ibidem*, Ulotka „Układamy krzyż kwietny”, 5 XI 1982 r., k. 9.

¹⁰¹ AIPN Wr, 35/273, Wyrok Sądu ŚOW we Wrocławiu wraz z uzasadnieniem, 27 XII 1982 r., k. 54–56.

¹⁰² AIPN Wr, 101/891, Akt oskarżenia sporządzony przez podprokuratora WPG we Wrocławiu ppor. Włodzimierza Przysłupskiego, 30 XI 1982 r., k. 224–227. Wcześniej Roszka został skazany przez Kolegium ds. Wykroczeń

sygnowane przez „Szefa” nieistniejącego „Komitetu Oporu”. Wrocławski sąd skazał go za to na 2 lata pozbawienia wolności w zawieszeniu na 3 lata¹⁰³. Powodem zastosowania zawieszenia kary była, obok okoliczności wskazanych w procesie Grzelińskiego, Mencil i Przybylskiego, trudna sytuacja materialna pięcioosobowej rodziny Roszki, a nie stwierdzenie przez sąd nieistnienia wyżej wymienionej struktury – w trakcie procesu ta ostatnia kwestia w ogóle nie była wyjaśniana¹⁰⁴. Co ciekawe, jeden ze świadków został poinstruowany przez anonimowego przedstawiciela Sądu ŚOW, jak zeznawać w sposób korzystny dla oskarżonego, który w toku postępowania wziął na siebie całą winę¹⁰⁵. Później, aż do formalnego zniesienia stanu wojennego, przed Sądem ŚOW nie odbyła się już żadna rozprawa z udziałem oskarżonych z woj. kaliskiego.

ANALIZA STATYSTYCZNA ORZECZNICTWA SĄDÓW CYWILNYCH I WOJSKOWYCH W SPRAWACH O CHARAKTERZE POLITYCZNYM

Omówione powyżej orzecznictwo sądów cywilnych i wojskowych wymaga podsumowania statystycznego. Dzięki zachowanym aktom spraw karnych i śledztw prowadzonych przez prokuraturę oraz literaturze przedmiotu wiadomo, że przed SR w Kaliszu stanęło 16 osób w ośmiu procesach (jeden zakończył się przed SR w Łodzi), przed SW w Kaliszu – cztery osoby w czterech procesach, przed SR w Jarocinie i Kępnie po dwie osoby w jednym procesie, przed SR w Ostrowie Wielkopolskim – jedna osoba, przed Sądem ŚOW zaś w trzech postępowaniach oskarżono łącznie pięć osób (w tym jedną niebędącą mieszkańcem woj. kaliskiego).

Wyroki wydawane przez sądy rejonowe w I instancji wahały się od 8 miesięcy do 1 roku pozbawienia wolności, przy czym w jedenastu przypadkach zawieszono je na 2–3 lata. Karą dodatkową były często grzywny, których wysokość wynosiła 10–62 tys. zł. W przypadku sześciu osób postępowanie umorzono (w tym dwóch z powodu amnestii); w odniesieniu do dwóch kolejnych odstąpiono od wymierzenia kary, pomimo stwierdzenia winy, pięciu oskarżonych zaś uniewinniono. Uwagę zwraca zwłaszcza stosunkowo duża liczba osób w tej ostatniej kategorii, identyczna z tą w woj. łódzkim, w którym sądzono co najmniej 79 oskarżonych, a nie 29, jak w Kaliskiem. W przypadku ośmiu osób (w trzech sprawach), w następstwie rewizji wniesionych na ich niekorzyść przez prokuraturę, SW utrzymał zaskarżone wyroki w mocy. Prokurator dwukrotnie wnosił do SW w Kaliszu wnioski rewizyjne w procesie przed SR w Jarocinie, jednak nie zakończyły się

przy Prezydencie Miasta Kalisza na karę grzywny w wysokości 4 tys. zł za udział 13 V 1982 r. w piętnastominutowym strajku, a dwa później – internowany (do 9 VII 1982 r.). Po wyjściu z internowania zwolniono go z pracy ze skutkiem natychmiastowym.

¹⁰³ Działająca od początku 1982 r. kilkuosobowa grupa Roszki zajmowała się drukiem i kolportażem przygotowywanych przez siebie ulotek na terenie miasta. W trakcie przesłuchań przez SB Roszka wziął całą winę na siebie. G. Schlender, *NSZZ „Solidarność” w województwie kaliskim...*, s. 210–211.

¹⁰⁴ AIPN Wr, 101/891, Wyrok Sądu ŚOW we Wrocławiu, 28 XII 1982 r., k. 262–265.

¹⁰⁵ G. Schlender, *NSZZ „Solidarność” w województwie kaliskim...*, s. 250; *eadem*, *NSZZ „Solidarność” Region Wielkopolska Południowa...*, s. 527.

one zgodnie z jego oczekiwaniami – w pierwszym przypadku sprawa trafiła do ponownego rozpatrzenia (SR odstąpił od wymierzenia kary), a w drugim utrzymano zaskarżony wyrok w mocy.

W czterech sprawach dotyczących siedmiu osób z rewizjami do SW wystąpili adwokaci skazanych. Dzięki tym działaniom SR w Kaliszu, rozpatrując ponownie sprawę, zastosował ustawę o amnestii i zawiesił postępowanie w stosunku do skazanego nieprawomocnym wyrokiem, który przebywał już na emigracji. Z kolei SR w Kępnie zmniejszył wymiar kary pozbawienia wolności w zawieszeniu, a sąd w Ostrowie Wielkopolskim uniewinnił uprzednio skazanego. Przychylnie wobec rewizji obrony zachował się także SW, który w II instancji warunkowo umorzył postępowanie, wyznaczając okres próby.

W procesach politycznych prowadzonych w I instancji przed kaliskim SW dwukrotnie mieliśmy do czynienia z jednoczesnymi rewizjami obrony i oskarżenia. Przedstawiciele palestry okazali się skuteczniejsi, SN nakazał bowiem ponowne rozpatrzenie spraw, które zakończyły się odpowiednio wydaniem wyroku w zawieszeniu oraz uniewinnieniem. Jedyna skuteczna rewizja prokuratorska dotyczyła sprawy Wysockiego, w której SN podwyższył karę pozbawienia wolności oraz odstąpił od jej zawieszenia.

Należy podkreślić, że choć Sąd ŚOW w dwóch sprawach osób oskarżonych o popełnienie przestępstw na terenie woj. kaliskiego warunkowo zawiesił kary pozbawienia wolności na 3 lata, jednak wyrok przewidywał wyższe kary więzienia (od 1,5 roku do 2 lat) niż w przypadku orzeczeń ferowanych przez trybunały cywilne. Sąd wojskowy jedno postępowanie umorzył, mimo, że było ono prowadzone w trybie doraźnym.

W sumie, w procesach przeciw działaczom i sympatykom Solidarności z woj. kaliskiego tylko raz skazano podsądnego na bezwzględne pozbawienie wolności, co pozytywnie kontrastowało z orzecznictwem sądów w innych częściach Polski. Analiza omówionych wyroków prowadzi do wniosku, że były one względnie łagodne. Odstępowano od trybu doraźnego, co pozwalało zarówno na złagodzenie orzeczeń poniżej minimalnej kary przewidzianej w dekrete o stanie wojennym, tj. 3 lat bezwzględnego pozbawienia wolności, jak i na warunkowe zawieszanie kar. To ostatnie stosowano zwłaszcza po wejściu w życie 30 grudnia 1982 r. Uchwały Rady Państwa z dnia 19 grudnia 1982 r. w sprawie zawieszenia stanu wojennego.

AKTYWNOŚĆ KOLEGIÓW DS. WYKROCZEŃ W WOJ. KALISKIM

Wsparciem dla sądów orzekających w procesach prowadzonych z motywów politycznych były kolegia ds. wykroczeń¹⁰⁶. Materiały dotyczące ich działalności, ze względu na krótki okres przechowywania (kategoria archiwalna B-5), były brakowane jeszcze w latach osiemdziesiątych XX w. W rezultacie zniszczone zostały, poza nielicznymi wyjątkami, sprawy o wykroczenia przechowywane w SR w Kaliszu. Dlatego przedstawiona poniżej

¹⁰⁶ Na podstawie dekretu o stanie wojennym kolegia ds. wykroczeń wydały ogółem 207 692 wyroki skazujące (w tym 4273 kary aresztu), a masowe represje pozasądowe były stosowane również na podstawie zapisów kw (W. Majchrzak, *Obóz władzy...*, s. 129).

działalność tych instytucji jest jedynie drobnym wycinkiem ich aktywności w okresie stanu wojennego. O skali działań kolegów na omawianym obszarze dają pojęcie dane dotyczące materiałów przechowywanych w SR w Ostrowie Wielkopolskim – za wykroczenia ukarano 996 osób, w zdecydowanej większości na podstawie art. 50 dekretu o stanie wojennym¹⁰⁷.

Z materiałów wytworzonych przez kaliską SB wynika, że do pozasądowych organów wymiaru sprawiedliwości tylko w okresie 13–17 grudnia 1981 r. skierowano w trybie przyspieszonym 29 wniosków dotyczących wykroczeń określonych w art. 50 dekretu o stanie wojennym¹⁰⁸. Łącznie przez pierwsze sześć tygodni stanu wojennego do kolegów skierowano 1205 wniosków o ukaranie (w tym 1019 w trybie przyspieszonym), głównie z powodu nieprzestrzegania tzw. godziny milicyjnej, obowiązującej od 22.00, a także braku dokumentu tożsamości podczas legitymowania. Jak z satysfakcją odnotowała bezpieka: „Wśród obwinionych znaczny procent stanowili byli członkowie NSZZ »Solidarność«”¹⁰⁹. Opinię tę trudno w pełni potwierdzić, jeśli weźmiemy pod uwagę, że np. spośród 19 osób, wobec których 25 lutego 1982 r. na podstawie dekretu o stanie wojennym skierowano wnioski do kaliskiego kolegium, zaledwie trzy były członkami związku (dwa dni później było to pięciu związkowców na 27 sądzonych)¹¹⁰. Znacznie korzystniej – z tego punktu widzenia – prezentowały się dane z 22–23 lipca 1982 r., kiedy to wśród 14 sądzonych na podstawie art. 50 ust. 5 wspomnianego dekretu (nieposiadanie w miejscu publicznym dokumentu potwierdzającego tożsamość) połowa należała do Solidarności¹¹¹.

Aktywność kolegów rosła w okresach kolejnych miesięcznic stanu wojennego, kiedy na terenie województwa dochodziło do krótkich strajków. I tak np. w związku z protestami z 13 maja 1982 r. skazano 60 osób, spośród których cztery, na podstawie art. 46 ust. 2 dekretu o stanie wojennym, otrzymały karę aresztu¹¹². Co najmniej 26 osób kaliskie kolegium ukarało grzywnami 13 marca 1983 r. za udział w przemarszu, po mszy św. w kościele oo. Jezuitów, pod pomnik Adama Asnyka, gdzie uczestnicy ułożyli krzyż z kwiatów i zapalili znicze. Wśród zatrzymanych znalazł się m.in. dziewiętnastoletni Radosław Marciniak, na którego za intonowanie pieśni patriotycznych nałożono grzywnę w wysokości 18 tys. zł. Dla zobrazowania dolegliwości tej kary należy dodać, że miesięczne

¹⁰⁷ AIPN, 1264/22, Pismo wiceprezes Sądu Okręgowego w Kaliszu Alicji Bydłowskiej do Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Warszawie, 24 X 2001 r., b.p.; *ibidem*, Wykaz spraw „związanych z działaniami opozycji” prowadzonych przez Kolegium ds. Wykroczeń przy SR w Ostrowie Wielkopolskim, 3 X 2001 r., b.p. Dokładne oszacowanie (na podstawie bazy Cyfrowe Archiwum IPN) ilości postępowań o wykroczenie z okresu stanu wojennego znajdujących się w zasobie archiwalnym IPN jest niemożliwe ze względu na brak kompletnego opisu archiwalnego poszczególnych jednostek, których aktotwórcą były kolegia ds. wykroczeń.

¹⁰⁸ AIPN Łd, 0044/10, t. 2, Informacja KW MO w Kaliszu dla I sekretarza KW PZPR w Kaliszu na temat sytuacji polityczno-operacyjnej w woj. kaliskim w okresie 13–17 grudnia 1981 r., 18 XII 1981 r., k. 254.

¹⁰⁹ *Ibidem*, Informacja KW MO w Kaliszu na temat sytuacji społeczno-politycznej na terenie województwa, 27 I 1982 r., k. 270.

¹¹⁰ *Ibidem*, Informacja KW MO w Kaliszu dla I sekretarza KW PZPR w Kaliszu na temat sytuacji społeczno-politycznej na terenie województwa, 27 II 1982 r., k. 284; *ibidem*, Informacja KW MO w Kaliszu dla I sekretarza KW PZPR w Kaliszu na temat sytuacji społeczno-politycznej na terenie województwa, 1 III 1982 r., k. 285.

¹¹¹ *Ibidem*, Informacja Komendanta Wojewódzkiego MO w Kaliszu płk. Józefa Skoczka dla I sekretarza KW PZPR w Kaliszu na temat sytuacji społeczno-politycznej na terenie województwa, 23 VII 1982 r., k. 328.

¹¹² G. Schlender, NSZZ „Solidarność” w województwie kaliskim..., s. 251.

wynagrodzenia ojca skazanego wynosiło w tym czasie 5 tys. zł¹¹³. Wiele osób (w tym działacze Solidarności) zostało zatrzymanych 1 i 3 maja 1983 r. za udział w nielegalnym pochodzie – w gronie tym znaleźli się m.in. Andrzej Wojkowski i Marian Paszkowski (obaj otrzymali po 2 miesiące aresztu)¹¹⁴. Odnotować można również przypadki karania za noszenie solidarnościowych znaczków i oporników¹¹⁵.

W zasobie archiwalnym IPN znajdują się akta sześciu spraw prowadzonych przez kolegia w woj. kaliskim: pięciu przed kolegium w mieście wojewódzkim oraz jednej przed Kolegium przy Naczelniku Gminy w Koźminku.

Pierwsze z nich skazało działacza NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” Józefa Bednarskiego z gminy Szczytniki na podstawie art. 52 §1 p. 4 kodeksu wykroczeń w związku ze wznoszeniem „wrogich okrzyków” i udziałem w manifestacji zorganizowanej 13 marca 1983 r. po mszy w kościele oo. Jezuitów¹¹⁶. Skazano go na trzymiesięczny areszt i zwrot kosztów postępowania, a karą dodatkową było podanie informacji o wyroku na łamach tygodnika „Ziemia Kaliska”¹¹⁷. Warto dodać, że jedynym świadkiem w sprawie był funkcjonariusz ZOMO¹¹⁸. W związku z wniesionym zażaleniem, SR w Kaliszu ograniczył karę pozbawienia wolności do miesiąca i tygodnia¹¹⁹.

Również za udział w nielegalnej manifestacji (kontrpochód 1 Maja w Kaliszu) został skazany w trybie przyspieszonym wspomniany powyżej Wojkowski. Tym razem karę 3 miesięcy pozbawienia wolności kolegium orzekło na podstawie art. 50 ust. 1 dekreту o stanie wojennym¹²⁰. W wyniku zażalenia kaliski SR złagodził wyrok do miesiąca, a następnie umorzył opłaty sądowe w związku z wejściem ustawy o amnestii z 21 lipca 1983 r.¹²¹

Przed kolegium stanął także wspomniany już o. Dzierżek, sądzony z art. 57 §1 kodeksu wykroczeń za zorganizowanie zbiórki pieniędzy (w praktyce za wywieszenie w kościelnej gablocie ogłoszenia informującego o sposobie wykorzystania środków zebranych jako ofiara podczas niedzielnych nabożeństw) na pomoc dla „dotkniętych stanem wojennym: aresztowanych, uwięzionych, skazanych przez kolegia”¹²². Należy dodać, że przesłuchanie przeprowadzone w związku z tym wydarzeniem stało się dla SB pretekstem do indagowa-

¹¹³ *Eadem*, „Solidarność” Wielkopolski Południowej 1980–2000, Kalisz 2001, s. 177.

¹¹⁴ Więcej na temat represji stosowanych przez kaliskie kolegium 1–3 V 1983 r. zob. *eadem*, NSZZ „Solidarność” Region Wielkopolska Południowa..., s. 528.

¹¹⁵ Przykładem jest m.in. orzeczenie wydane w sprawie Krzysztofa Morkowskiego przez kolegium ds. wykroczeń w Kaliszu, AIPN Łd, 0044/2, t. 18, Analiza przestępczości politycznej na terenie woj. kaliskiego w okresie 13 XII 1981 – 30 XI 1983, 3 XII 1983 r., k. 5.

¹¹⁶ Manifestacje organizowane trzynastego dnia każdego miesiąca po mszach św. za Ojczyznę odprawianych w kościele oo. Jezuitów były tradycyjną formą sprzeciwu kaliszian wobec rygorów stanu wojennego, G. Schlender, NSZZ „Solidarność” Region Wielkopolska Południowa..., s. 527–528.

¹¹⁷ AIPN Łd, 52/69, Orzeczenie Kolegium ds. Wykroczeń przy Prezydencie Miasta Kalisza, 14 III 1983 r., k. 19.

¹¹⁸ *Ibidem*, Wniosek o ukaranie sporządzony przez Kolegium ds. Wykroczeń przy Prezydencie Miasta Kalisza, 14 III 1983 r., k. 8.

¹¹⁹ *Ibidem*, Wyrok SR w Kaliszu, 19 IV 1983 r., k. 64.

¹²⁰ AIPN Łd, 52/70, Orzeczenie Kolegium ds. Wykroczeń przy Prezydencie Miasta Kalisza, 3 V 1983 r., k. 72–73.

¹²¹ *Ibidem*, Wyrok SR w Kaliszu, 31 V 1983 r., k. 13–14; Postanowienie SR w Kaliszu w przedmiocie zastosowania amnestii, 17 VIII 1983 r., k. 5–6. Zob. G. Schlender, NSZZ „Solidarność” Region Wielkopolska Południowa..., s. 528.

¹²² AIPN Łd, 52/73, Protokół rozprawy przed Kolegium ds. Wykroczeń przy Prezydencie Miasta Kalisza, 10 V 1983 r., k. 13.

nia duchownego na temat całej jego aktywności związanej z wspieraniem internowanych (m.in. poprzez wysyłanie paczek z darami do ośrodków odosobnienia czy organizowanie okolicznościowych spotkań ze zwolnionymi)¹²³. Rozprawa odbyła się w trybie przyspieszonym – kapłan został skazany na 2 miesiące aresztu (oskarżyciel żądał 3 miesięcy), a dodatkowo informacja o wyroku miała zostać podana do publicznej wiadomości¹²⁴. W związku z zażaleniem złożonym przez duchownego, osadzonego w Zakładzie Karnym w Strzelinie, SR w Kaliszu zawiesił wykonanie kary na 10 miesięcy¹²⁵. Ostatecznie sąd w trybie uproszczonym zastosował w tej sprawie amnestię¹²⁶.

Kolejne trzy przypadki pozbawione były kontekstu politycznego. Dwa dotyczyły art. 50 ust. 3 dekretu o stanie wojennym (naruszenie wprowadzonego ograniczenia swobody poruszania się), tj. zignorowania godziny milicyjnej. W pierwszym z nich mieszkaniec Kalisza, zatrzymany w innej sprawie, zeznał, że nocą wracał z prywatnej uroczystości do miejsca zamieszkania. Został za to doprowadzony przed kolegium, które skazało go na 1 miesiąc aresztu¹²⁷. Po złożeniu zażalenia kaliski SR skrócił karę do 2 tygodni pozbawienia wolności oraz zwolnił ukaranego z kosztów postępowania sądowego¹²⁸. W drugim przypadku sprawę prowadzono przeciw osobie powracającej do miejsca zamieszkania z trzymiesięcznego leczenia odwykowego. Kolegium nie dało wiary zeznaniom obwinionego, że nie znał on – w związku z przebywaniem w ośrodku zamkniętym – zapisów dekretu o stanie wojennym, i orzekło karę 20 dni aresztu¹²⁹. Sąd Rejonowy, uznając winę skazanego, złagodził karę pozbawienia wolności w zakresie pozwalającym na zwolnienie go bezpośrednio po rozprawie¹³⁰.

Ostatnia „niepolityczna” sprawa dotyczyła naruszenia art. 50 ust. 2 dekretu o stanie wojennym (zmiana miejsca pobytu stałego lub pobytu czasowego bez wymaganego zezwolenia lub wbrew jego warunkom), polegającego na przekroczeniu bez wymaganego zezwolenia granicy województw kaliskiego i sieradzkiego. Kolegium ds. Wykroczeń przy Naczelniku Gminy w Koźminku ukarało w tym przypadku osobę, która dopuściła się występku pod wpływem alkoholu, stosując przy tym maksymalną sankcję – 3 miesiące aresztu¹³¹. SR skrócił karę do 1 miesiąca, wydając jednocześnie zarządzenie o zwolnieniu skazanego z kosztów sądowych ze względu na trudną sytuację życiową (inwalida II grupy)¹³².

¹²³ S. Dzierżek, *Gdy odwaga kosztowała...*, s. 168–169.

¹²⁴ AIPN Łd, 52/73, Orzeczenie Kolegium ds. Wykroczeń przy Prezydencie Miasta Kalisza, 10 V 1983 r., k. 8–9.

¹²⁵ APWMTJ, Pismo naczelnika Wydziału Wizytacji Ministerstwa Sprawiedliwości Rajmunda Chajnety do Kazimierzy Wiatrowskiej, 24 VI 1983 r., b.p.

¹²⁶ AIPN Łd, 52/73, Wyrok SR w Kaliszu, 26 VII 1983 r., k. 89–90; *ibidem*, Postanowienie SR w Kaliszu, 13 X 1983 r., k. 105.

¹²⁷ AIPN Łd, 52/66, Orzeczenie Kolegium ds. Wykroczeń przy Prezydencie Miasta Kalisza, 4 III 1982 r., k. 9–10; *ibidem*, Wniosek Stanisława Mikołajewskiego do SR w Kaliszu o zmianę kary aresztu na karę grzywny, 4 III 1982 r., k. 14.

¹²⁸ *Ibidem*, Wyrok SR w Kaliszu, 19 III 1982 r., k. 30–31.

¹²⁹ AIPN Łd, 52/68, Orzeczenie Kolegium ds. Wykroczeń przy Prezydencie Miasta Kalisza, 6 I 1982 r., k. 9–10.

¹³⁰ *Ibidem*, Wyrok SR w Kaliszu, 19 I 1982 r., k. 25–26.

¹³¹ AIPN Łd, 52/67, Orzeczenie wraz z uzasadnieniem Kolegium ds. Wykroczeń przy Naczelniku Gminy w Koźminku, 26 II 1982 r., k. 41–42.

¹³² *Ibidem*, Wyrok SR w Kaliszu, 25 III 1982 r., k. 13–14; *ibidem*, Zarządzenie Prezesa SR w Kaliszu Leszka Kruszwickiego, 24 V 1982 r., k. 23.

Przedstawione powyżej materiały pozwalają zgodnie z zasadą *pars pro toto* na wyciągnięcie pewnych uogólnień. Należy podkreślić, że wyroki wydawane przez SR w Kaliszu oznaczały złagodzenie kar orzeczonych przez kolegium, tj. ich skrócenie lub zawieszenie. Świadczyły to ewidentnie o dużej gorliwości składów orzekających kolegiów, surowo egzekwujących prawa obowiązujące po 13 grudnia 1981 r. Na tę gorliwość wskazują zwłaszcza wspomniane postanowienia dotyczące spraw ewidentnie niemających kontekstu politycznego.

POSTAWY PRZEDSTAWICIELI WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI WOBEC SPRAW O CHARAKTERZE POLITYCZNYM W WOJ. KALISKIM

Przedstawiony szczegółowo w niniejszym artykule sposób orzekania kaliskiego SR wymaga odrębnego komentarza z jednego jeszcze powodu. Nie ulega wątpliwości, że decydujący wpływ na sposób prowadzenia spraw o podłożu politycznym oraz stosowaną interpretację obowiązujących przepisów wpłynęła postawa prezesa tego sądu, Leszka Kruszwickiego¹³³. W niewielkim środowisku, jakim było grono sędziów w Kaliszu, przykład ten nie mógł pozostać niezauważony, ponadto prezes sądu decydował o wyznaczeniu składów orzekających w poszczególnych sprawach¹³⁴. Na traktowanie z szacunkiem podsądnych przez Kruszwickiego zwracał uwagę w swoich wspomnieniach o Dzierżek, wskazując na to, że w trakcie rozprawy z kwietnia 1982 r. nie tylko zwracał się on do niego *per* „ksiądz” (zamiast zgodnie z procedurą: „oskarżony”), ale również dopuścił do zajęcia przez kapłana miejsca obok obrońców, a nie na ławie oskarżonych.

Źródłowym potwierdzeniem względnej niezależności prezesa sądu są materiały Komendy Wojewódzkiej MO z 1983 r. Przy okazji sprawy Bednarskiego, odwołującego się od orzeczenia kolegium ds. wykroczeń, milicjanci protestowali przeciwko temu, że nie wezwano na rozprawę „organów MO”¹³⁵. Jednocześnie zastępca komendanta wojewódzkiego zażądał wydania odpisu wyroku wraz z uzasadnieniem ze względu na planowane wniesienie rewizji nadzwyczajnej¹³⁶. Pismo to było początkiem wymiany korespondencji, w której Kruszwicki dowodził, że komenda została powiadomiona o terminie posiedzenia sądu. Potwierdzeniem prawdziwości jego słów miało być doko-

¹³³ Kruszwicki był absolwentem Wydziału Prawa i Administracji UAM w Poznaniu (1972 r.), członkiem PZPR (do 1989 r., m.in. lektorem KW PZPR w Kaliszu). Stanowisko prezesa SR objął w 1981 r., wcześniej był m.in. wiceprezesem ww. sądu. AIPN Łd, 537/41 291, Akta paszportowe Leszka Kruszwickiego.

¹³⁴ Warto przypomnieć, że po wprowadzeniu stanu wojennego władze PRL przeprowadziły weryfikację kadr w organach wymiaru sprawiedliwości. W jej ramach m.in. Rada Państwa odwołała z funkcji 25 sędziów z powodu „braku rękojmi należytego wykonywania obowiązków sędziego w PRL” (w tym sędziego SN), a minister sprawiedliwości odwołał pięciu asesorów, zob. *Procesy polityczne działaczy NSZZ „Solidarność” w Łodzi w okresie stanu wojennego*, wybór i wstęp, S. Pilarski, oprac. S. Pilarski (współpraca K. Kolasa), Łódź 2013, s. XV.

¹³⁵ AIPN Łd, 0043/813, t. 6, Notatka służbowa zastępcy naczelnika Wydziału Dochodzeniowo-Śledczego KW MO w Kaliszu por. M. Bartkowiaka, 22 IV 1983 r., k. 397.

¹³⁶ *Ibidem*, Pismo zastępcy komendanta KW MO w Kaliszu ds. Służby Milicji płk. Kazimierza Beutlera do prezesa SR w Kaliszu Leszka Kruszwickiego, 23 IV 1983 r., k. 398.

nanie przez jednego z funkcjonariuszy wypisów z akt, świadczące o przygotowaniach do niego. Prezes wskazał również, że obecność przedstawicieli milicji i prokuratury nie była warunkiem koniecznym do przeprowadzenia rozprawy¹³⁷. Odmówił również sporządzenia uzasadnienia wyroku, wskazując, iż jest on prawomocny, w związku z czym nie podlega zaskarżeniu. O temperaturze toczzonego sporu świadczył dopisek zamieszczony na jego piśmie przez zastępcę komendanta wojewódzkiego MO: „Pan Prezes nie ma prawa!”, oraz wystąpienie po raz trzeci z wnioskiem o przesłanie wyroku wraz z uzasadnieniem¹³⁸.

Wydarzenia te stały się punktem wyjścia do ataków na Kruszwickiego. W katalogu zarzutów przesłanych do Biura Śledczego MSW, sporządzonym na podstawie „materiału [zarówno] operacyjnego, jak i oficjalnego”, wymieniono „negatywny i wręcz opryskliwy stosunek do występujących przed sądem w charakterze świadków funkcjonariuszy SB i MO”, podważanie wiarygodności składanych przez nich zeznań i dążenie do ich ośmieszenia, sugerowanie używania przez nich przymusu fizycznego i psychicznego, starania o uzyskanie od biegłych-lekarzy zaświadczeń pozwalających na uchylenie aresztów tymczasowych, osobiste dzwonienie do Aresztu Śledczego z żądaniem natychmiastowego zwolnienia podejrzanych („bez nadesłania stosownych w tym przedmiocie dokumentów”) oraz udział w mszy św. 1 maja 1983 r., celebrowanej „w intencji pracowników sądu i prokuratury miasta Kalisza”, która „została odebrana przez społeczeństwo jako swoistego rodzaju manifestacja polityczna”.

Sposób działania Kruszwickiego stał się dla kaliskiej komendy podstawą do wysnuęcia wniosku, że był on „co najmniej” sympatykiem Solidarności, realizującym „w miarę swoich możliwości wytyczne TKK »Solidarność«” i działającym wbrew zaleceniom Ministerstwa Sprawiedliwości. Postawa prezesa SR została wprost oceniona jako niereprezentowanie interesów PRL. Konstatacja ta pociągnęła za sobą prośbę o „rozważenie i spowodowanie [...] odwołania ww. z funkcji Prezesa Sądu Rejonowego w Kaliszu bądź też spowodowanie przeniesienia do innego województwa”¹³⁹.

Wniosek ten przyniósł skutek oczekiwany przez bezpiekę, choć nie natychmiast. W grudniu 1986 r. Kruszwicki został usunięty z zajmowanego stanowiska i pozbawiony pracy w swoim zawodzie. W ocenie o. Dzierżka głównym powodem decyzji władz miało być zignorowanie przez sędziego instrukcji dotyczących sposobu prowadzenia sprawy duchownego¹⁴⁰. Z poglądem tym można dyskutować, oficjalny katalog „przewin” Kruszwickiego był bowiem znacznie dłuższy i procesu rektora oo. Jezuitów akurat nie obejmował. Należy pokreślić, że dopiero zmieniające się realia polityczne umożliwiły byłemu prezesowi SR rozpoczęcie w 1990 r. praktyki adwokackiej¹⁴¹.

¹³⁷ *Ibidem*, Pismo prezesa SR w Kaliszu Leszka Kruszwickiego do zastępcy komendanta KW MO w Kaliszu ds. Służby Milicji płk. Kazimierza Beutlera, 28 IV 1983 r., k. 396.

¹³⁸ *Ibidem*, Pismo prezesa SR w Kaliszu Leszka Kruszwickiego do KW MO w Kaliszu, 4 V 1983 r., k. 394; *ibidem*, Pismo zastępcy komendanta KW MO w Kaliszu ds. Służby Milicji płk. Kazimierza Beutlera do prezesa SR w Kaliszu Leszka Kruszwickiego, 6 V 1983 r., k. 393.

¹³⁹ *Ibidem*, Pismo KW MO w Kaliszu do Biura Śledczego MSW w Warszawie, 30 V 1983 r., k. 381.

¹⁴⁰ S. Dzierżek, *Gdy odwaga kosztowała...*, s. 51, 98.

¹⁴¹ Po zwolnieniu z SR Kruszwicki został radcą prawnym w Wojewódzkim Związku Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych w Kaliszu oraz radcą prawnym i zastępcą prezesa zarządu spółki „Opex” (działała w ramach

W przeciwieństwie do części środowiska sędziowskiego, prokuratorzy gorliwie stali na straży praw stanu wojennego i blisko współpracowali z SB. Wśród oskarżycieli występujących w procesach politycznych szczególną aktywnością wykazywali się zastępca prokuratora rejonowego Zbigniew Krysiak¹⁴² i wiceprokurator PR w Kaliszu Kazimierz Kozak. W ocenie śledczych niemal każda forma działalności podejmowana przez członków Solidarności stanowiła kontynuację ich pracy związkowej. Prokuratura funkcjonowała bardzo aktywnie przez cały okres między 13 grudnia 1981 a 22 lipca 1983 r., dopiero zniesienie stanu wojennego doprowadziło m.in. do umorzenia śledztwa prowadzonego wobec Sławomira Drużbiaka, Jana Grębowskiego, Czesława Marciniaka, Stanisława Strzeleckiego, Andrzeja Wojkowskiego i Karola Wojtysia, podejrzanych o kolportaż solidarnościowych druków bezdebitowych na terenie Fabryki Części do Maszyn Włókienniczych i Odlewni Metali „Kalimet” w Kaliszu. Tamtejsza PR postawiła zarzuty na podstawie art. 273 §1 i 2 kk, a sprawa miała trafić do rozpatrzenia przez SR w Kaliszu¹⁴³. Nie zachowały się dotyczące jej akta sądowe, należy przypuszczać, że sąd umorzył postępowanie w związku z ustawą o amnestii.

Oczekiwanym przez prokuraturę efektów nie przyniosło również szeroko zakrojone śledztwo, wszczęte w sprawie wezwań do organizowania akcji protestacyjnych w drugą rocznicę Porozumień Sierpniowych¹⁴⁴. W toku prowadzonych działań zmieniono kwalifikację czynu (z art. 46 ust. 1 i 2 dekretu o stanie wojennym na art. 270 §1 i art. 273 §1 i 2 kk), a jego celem miało być ukaranie winnych „publicznego wyszydzania i pomawiania za pomocą drukowanych ulotek naczelnich organów PRL na terenie woj. kaliskiego w okresie od sierpnia 1982 r. do sierpnia 1983 r.”¹⁴⁵ Przesłuchanie 26 świadków, dokonanie 141 rewizji i dwóch oględzin nie spowodowało wykrycia sprawców, dlatego śledztwo zostało umorzone¹⁴⁶. Ogółem według danych bezpieki wprowadzenie ustawy amnestyjnej spowodowało umorzenie trzech postępowań, którymi było objętych łącznie 19 podejrzanych, a także złagodzenie kary wobec trzech osób skazanych prawomocnymi wyrokami¹⁴⁷.

Dla nakreślenia pełnego obrazu funkcjonowania „wojennego” wymiaru sprawiedliwości w woj. kaliskim, krótkiego komentarza wymaga postawa przedstawicieli tamtejszej

Izby Rzemieśniczej w Kaliszu), pełnił także funkcję członka rady nadzorczej spółki „Calexport” (m.in. w okresie 1989–1990 był zastępcą kierownika kontraktu w Czechosłowacji), AIPN Łd, 0044/19, t. 21, Informacja na temat działalności spółek z o.o. w branży budowlanej działających na terenie Kalisza opracowana przez WOG WUSW w Kaliszu, 30 VIII 1989 r., k. 57; AIPN Łd, 537/41 291, Akta paszportowe Leszka Kruszwickiego.

¹⁴² Zbigniew Krysiak (ur. 1942 r.) – absolwent Wydziału Prawa UAM w Poznaniu (1965 r.), AIPN Łd, 537/111 042, Akta paszportowe Zbigniewa Krysiaka.

¹⁴³ AIPN Łd, 0043/810, Meldunek naczelnika Wydziału Śledczego KW MO w Kaliszu do Wydziału Inspekcji Biura Śledczego MSW w Warszawie, 18 VII 1983 r., k. 151–152.

¹⁴⁴ AIPN Łd, 0043/813, t. 1, Postanowienie wiceprokuratora PR w Kaliszu Kazimierza Kozaka o wszczęciu śledztwa, 23 VIII 1982 r., k. 4.

¹⁴⁵ *Ibidem*, t. 4, Postanowienie wiceprokuratora PR w Kaliszu Kazimierza Kozaka o umorzeniu śledztwa, 27 VIII 1983 r., k. 246.

¹⁴⁶ *Ibidem*, t. 7, Meldunek naczelnika Wydziału Śledczego WUSW w Kaliszu do Wydziału Śledczego MSW w Warszawie, 15 IX 1983 r., k. 71–72.

¹⁴⁷ AIPN Łd, 0044/2, t. 18, Analiza przestępczości politycznej na terenie woj. kaliskiego w okresie 13 XII 1981 – 30 XI 1983, 3 XII 1983 r., k. 2.

palestry. Podobnie jak w innych ośrodkach, znalazło się w niej kilka osób broniących represjonowanych z powodów politycznych. Wśród nich na szczególne wyróżnienie zasługują: Zdzisław Kąkol z Zespołu Adwokackiego nr 3 (obrońca m.in. o Dzierżka oraz Węgrzynów)¹⁴⁸, a także Władysław Osiński i Zbigniew Kaseja z Zespołu Adwokackiego nr 1. W sprawach rozpatrywanych bezpośrednio po wprowadzeniu stanu wojennego z oskarżenia o kontynuowanie działalności związkowej kaliscy adwokaci – w przeciwieństwie do kolegów z innych części Polski – nie stosowali wykładni, zgodnie z którą ustawodawstwo stanu wojennego nabrało obowiązującej mocy prawnej dopiero 18 grudnia 1981 r., tj. dopiero po zakończeniu druku Dziennika Ustaw datowanego na 14 dzień tego miesiąca¹⁴⁹. Do pewnego stopnia ograniczało to niebezpieczeństwo zastosowania wobec nich represji, wynikających z treści poufnej instrukcji ministra sprawiedliwości Sylwestra Zawadzkiego z marca 1982 r., nakazującej sędziom informowanie prezesów sądów o przypadkach kwestionowania przez obrońców legalności ogłoszenia stanu wojennego¹⁵⁰.

PODSUMOWANIE

Analiza wyroków wydanych w woj. kaliskim w procesach o charakterze politycznym mogłaby prowadzić do błędnego wniosku, zgodnie z którym orzecznictwo w okresie stanu wojennego często charakteryzowało się względną łagodnością (kary nieprzekraczające 1 roku pozbawienia wolności, nierzadko w zawieszeniu). Tymczasem ustawodawstwo tego okresu w znacznym stopniu ograniczało podstawowe prawa obywateli określone w Konstytucji PRL i innych ustawach oraz w umowach międzynarodowych, których PRL była stroną. Zasadny jest wniosek zawarty w uzasadnieniu wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 16 marca 2011 r., uznającym dekret o stanie wojennym oraz dekret o postępowaniach szczególnych w sprawach o przestępstwa i wykroczenia w czasie obowiązywania stanu wojennego za niezgodne z art. 7 Konstytucji RP w związku z art. 31 ust. 1 Konstytucji PRL z 1952 r. oraz z art. 15 ust. 1 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych. Represyjność przepisów dekretu o stanie wojennym przejawiała się również w tym, że w powyższym akcie penalizowano czyny (często błahe), które przed 13 grudnia 1981 r. nie były karalne, a także kwalifikowano jako przestępstwa wiele dotychczasowych wykroczeń. Należy także zwrócić uwagę na szeroką skalę represji sądowych oraz dążenie władz do praktycznego stosowania zasady nieuchronności kary, traktowanej jako skuteczne narzędzie służące pacyfikacji nastrojów społecznych, choć w części opisanych spraw widać przewlekłość postępowań. Potencjalne zagrożenie pozbawieniem wolności

¹⁴⁸ Według relacji o Dzierżka, mec. Kąkol był „młody, rzutki, mocno wrośnięty w kaliską palestrę, na tyle odważny, że nie bał się bronić spraw ludzi z »Solidarności«” (S. Dzierżek, *Gdy odwaga kosztowała...*, s. 49). Kąkol był absolwentem prawa (1968 r.) i członkiem PZPR (AIPN Łd, 537/14 683, Akta paszportowe Zdzisława Kąkole).

¹⁴⁹ Dodatkowo dopiero 21 XII 1981 r. „Trybuna Ludu” informowała o opublikowaniu antydatowanego na 12 grudnia Monitora Polskiego (nr 30), zawierającego Zarządzenie nr 51 Prezesa Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 1981 r. w sprawie zawieszenia działalności związków zawodowych i niektórych organizacji społecznych na czas obowiązywania stanu wojennego. W. Polak, *Stan wojenny – pierwsze dni*, Gdańsk 2006, s. 187.

¹⁵⁰ *Prawa człowieka i obywatela w PRL (13 XII 1981 – 31 XII 1982)*, Paryż 1983, s. 65.

spełniało również rolę prewencyjną, powodując rezygnację wielu działaczy z podejmowania aktywności w zawieszonych, a następnie zdelegalizowanych strukturach Solidarności¹⁵¹.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

754, Sąd Najwyższy w Warszawie 1944–;

1264, Zbiór osoby anonimowej.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi

41, Sąd Rejonowy w Kępnie;

0043, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Kaliszu [1975] 1983–1990;

0044, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Kaliszu [1975] 1983–1990;

52, Sąd Rejonowy w Kaliszu;

188, Sąd Rejonowy w Kaliszu;

423, Sąd Rejonowy w Jarocinie;

537, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Kaliszu [1975] 1983–1990.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu

35, Wojskowa Prokuratura Garnizonowa we Wrocławiu;

101, Sąd Śląskiego Okręgu Wojskowego 1954–1990.

Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego w Warszawie

1.1.354.6, Spuścizna o. Stefana Dzierżka.

ŹRÓDŁA OPUBLIKOWANE I OPRACOWANIA

Dekret z dnia 12 grudnia 1981 r. o przekazaniu do właściwości sądów wojskowych spraw o niektóre przestępstwa oraz o zmianie ustroju sądów wojskowych i wojskowych jednostek organizacyjnych Prokuratury Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w czasie obowiązywania stanu wojennego, DzU 1981, nr 29, poz. 157.

Dekret z dnia 12 grudnia 1981 r. o stanie wojennym, DzU 1981, nr 29, poz. 154.

Dzierżek S., *Gdy odwaga kosztowała*, Kraków 1991.

Kozłowski M., *Województwo kaliskie w świetle telexów Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1977–1986)*, Kalisz 2004.

¹⁵¹ Obawa przed dalszymi represjami skłaniała również do zmiany miejsca zamieszkania. Przykładem może być m.in. decyzja M. Węgrzyna o wyjeździe do Przemyśla, G. Schlender, *NSZZ „Solidarność” w województwie kaliskim...*, s. 268.

- Majchrzak W., *Obóz władzy w stanie wojennym* [w:] *Droga do Niepodległości. „Solidarność” 1980–2005*, Warszawa 2005.
- Mosiński J., *Wojna polsko-jaruzelska w Wielkopolsce. Stan wojenny (1981–1983) na terenie Kalisza, Konina, Leszna, Piły i Poznania*, Kalisz 2006.
- Polak W., *Stan wojenny – pierwsze dni*, Gdańsk 2006.
- Prawa człowieka i obywatela w PRL (13 XII 1981 – 31 XII 1982)*, Paryż 1983.
- Procesy polityczne działaczy NSZZ „Solidarność” w Łodzi w okresie stanu wojennego*, wybór i wstęp S. Pilarski, oprac. S. Pilarski (współpraca K. Kolasa), Łódź 2013.
- Schlender G., *NSZZ „Solidarność” Region Wielkopolska Południowa* [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989, t. 4: Polska zachodnia*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010.
- Schlender G., *NSZZ „Solidarność” w województwie kaliskim w latach 1980–1990*, Kalisz 2006.
- Schlender G., *„Solidarność” Wielkopolski Południowej 1980–2000*, Kalisz 2001.
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny, *Dziennik Ustaw* 1969, nr 13, poz. 94.
- Zwiernik P., *Wielkopolska i ziemia lubuska* [w:] *Stan wojenny w Polsce 1981–1983*, red. A. Dudek, Warszawa 2003.

Procesy polityczne stanu wojennego w perspektywie lokalnej. Przypadek województwa kaliskiego

Autor artykułu prezentuje lokalny aspekt funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości w okresie stanu wojennego (13 grudnia 1981 – 22 lipca 1983 r.) na przykładzie woj. kaliskiego. Celem jest ukazanie orzecznictwa sądów cywilnych i wojskowych, kolegii ds. wykroczeń oraz aktywności prokuratury na obszarze peryferyjnym, niebędącym w skali ogólnopolskiej ani kluczowym centrum społeczno-politycznym i gospodarczym, ani silnym ośrodkiem opozycji i regionem NSZZ „Solidarność”. W omawianym okresie sądy w woj. kaliskim rozstrzygały o winie co najmniej 29 osób, oskarżonych na podstawie Dekretu z dnia 12 grudnia 1981 r. o stanie wojennym oraz kodeksu karnego o popełnienie przestępstw m.in. w związku z: kontynuowaniem działalności związkowej, organizacją i udziałem w strajkach, redagowaniem, drukiem i kolportażem materiałów bezdebitowych, udziałem w strajku, „publicznym nawoływaniem do nieposłuszeństwa przeciw obowiązującemu porządkowi prawnemu” oraz „nadużywaniem wolności sumienia i wyznania na szkodę interesów PRL”. Narzędziem represjonowania działaczy Solidarności, oprócz cywilnych organów wymiaru sprawiedliwości, pozostawały również prokuratury i sądy wojskowe. Charakterystycznym rysem orzecznictwa w woj. kaliskim było skazanie przez sądy tylko jednej osoby na karę bezwzględnego pozbawienia wolności.

SŁOWA KLUCZOWE

stan wojenny, województwo kaliskie, NSZZ „Solidarność”, procesy polityczne, wymiar sprawiedliwości, sądy cywilne i sądy wojskowe, kolegia ds. wykroczeń

Political Processes of Martial Law from a Local Perspective: The Case of the Kalisz Voivodeship

The author of the article presents the local aspect of the functioning of the justice system during martial law (13 December 1981 – 22 July 1983), using the Kalisz Voivodeship as an example. The aim is to present the case law formed by civil and military courts, misdemeanour councils and the activities of the prosecutor's office in a peripheral area, which is neither a leading socio-political and economic centre on a nationwide scale, nor a strong centre of opposition and a region of NSZZ "Solidarność". During the specified period, courts in the Kalisz Voivodeship pronounced at least 29 individuals accused under the Decree of 12 December 1981 on martial law and under the Penal Code guilty of various offences. These offences included among others continuing trade union activities after martial law was declared, organising and participating in strikes, editing, printing, and distributing underground materials, as well as charges of "public incitement to disobedience against the legal order" and "abuse of freedom of conscience and religion to the detriment of the interests of the Polish People's Republic". Apart from the civilian justice system, prosecutors' offices and military courts also remained a tool for repressing Solidarity activists. A characteristic feature of the jurisprudence in the Kalisz Voivodeship was that the courts imposed imprisonment on only one individual.

KEYWORDS

martial law, Kalisz Voivodeship, "Solidarity" Trade Union, political processes, judicial system, civilian and military courts, offences colleges

SEBASTIAN PILARSKI – absolwent studiów historycznych na Uniwersytecie Łódzkim (2001), doktor nauk humanistycznych w zakresie historii (2006); od 2007 r. pracownik Instytutu Pamięci Narodowej, od 2022 r. dyrektor Biura Badań Historycznych IPN. Zajmuje się dziejami NSZZ „Solidarność” i polityką zagraniczną Polski w okresie międzywojennym; autor m.in. monografii: *Polskie ugrupowania polityczne wobec Czechosłowacji 1938–1939* (2008), *Między obojętnością a niechęcią. Piłsudczycy wobec Czechosłowacji w latach 1926–1939* (2017), edycji dokumentów *Służba Bezpieczeństwa wobec przemian politycznych w latach 1988–1990. Region łódzki* (2009), *NSZZ „Solidarność” w regionie łódzkim w dokumentach Służby Bezpieczeństwa 1980–1981* (2010, współautor), *Procesy polityczne działaczy NSZZ „Solidarność” w Łodzi w okresie stanu wojennego* (2013) oraz redaktor m.in.: *Egzamin studenta i obywatela. Rzecz o strajku łódzkich studentów w 1981 r.* (2020), *Szlakiem legionistów między Styrem a Piawą. Kolekcja fotografii profesora Stefana Macki z lat 1915–1920* (2023, współredakcja); publikował m.in. na łamach: „Aparatu Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”, „Dziejów Najnowszych”, „Pamięci i Sprawiedliwości” i „Przeglądu Archiwalnego IPN”; e-mail: sebastian.pilarski@ipn.gov.pl.

SEBASTIAN PILARSKI – graduate of history at the University of Łódź (2001), PhD in humanities in the field of history (2006); since 2007, employee of the Institute of National Remembrance (IPN), since 2022 director of the IPN Historical Research Office. He deals with the history of the Independent Self-Governing Trade Union “Solidarity” and Poland’s foreign policy in the interwar period. Author (among others) of the monographs: *Polskie ugrupowania polityczne wobec Czechosłowacji 1938–1939* [Polish political groups’ attitudes towards Czechoslovakia 1938–1939] (2008), *Między obojętnością a niechęcią. Piłsudczycy wobec Czechosłowacji w latach 1926–1939* [Between indifference and reluctance. Piłsudski’s supporters on Czechoslovakia in the years 1926–1939] (2017), document editions: *Służba Bezpieczeństwa wobec przemian politycznych w latach 1988–1990. Region łódzki* [The Security Service in the face of political changes in 1988–1990. The Łódź Region] (2009), *NSZZ „Solidarność” w regionie łódzkim w dokumentach Służby Bezpieczeństwa 1980–1981* [NSZZ “Solidarity” in the Łódź Region in the documents of the Security Service 1980–1981] (2010, co-author), *Procesy polityczne działaczy NSZZ „Solidarność” w Łodzi w okresie stanu wojennego* [Political trials of NSZZ “Solidarity” activists in Łódź during martial law] (2013) and editor of (among others): *Egzamin studenta i obywatela. Rzecz o strajku łódzkich studentów w 1981 r.* [Student and Citizen Examination. About the Łódź students’ strike in 1981] (2020), *Szlakiem legionistów między Styrem a Piawą. Kolekcja fotografii profesora Stefana Macki z lat 1915–1920* [Following the legionnaires’ trail between Styr and Piave. Collection of photographs by Professor Stefan Macka from 1915–1920] (2023, co-editor); he published, among others, in the periodicals: „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”, „Dzieje Najnowsze”, „Pamięć i Sprawiedliwość” and „Przegląd Archiwalny IPN”.